

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij hrvatskog jezika i književnosti i povijesti

Igor Kretonić

Slavonac Ivana Kozarca

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. Ivan Trojan

Osijek, 2017.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Katedra za hrvatsku književnost
Diplomski studij hrvatskog jezika i književnosti i povijesti

Igor Kretonić
Slavonac Ivana Kozarca
Diplomski rad
Znanstveno područje humanističke znanosti,
znanstveno polje filologija, znanstvena grana kroatistika

Mentor: doc. dr. sc. Ivan Trojan

Osijek, 2017.

Sadržaj

1. Uvod.....	5
2. Ivan Kozarac	7
3. Slavonac Ivana Kozarca.....	9
3.1. Slavonac i ljubavni odnosi.....	11
3.2. Obiteljski odnosi Slavonca	20
3.3. Društveni život Slavonca.....	31
3.4. Odnos Slavonca prema zemlji i radu	36
3.5. Slavonac i religija	42
4. Zaključak.....	51
5. Literatura.....	52
5.1. Popis izvora	52
5.2. Popis literature.....	52

Sažetak

Ivan Kozarac slavonski je književnik rođen u Vinkovcima 1885. godine. Kratkotrajni književni rad koji je prekinula njegova smrt 1910. godine započeo je pišući pjesme, da bi se kasnije prebacio na prozu gdje se ostvario kao književnik. U svojim pripovijetkama i romanu *Đuka Begović* pisao je o Slavoniji, ponajviše o moralnom i gospodarskom propadanju koje ju je pogodilo za vrijeme njegova života. Pisao je o Slavoncima koji su skrenuli s pravog puta te su upravo oni ponajviše zaslužni za takvo stanje u Slavoniji. Slavonci u njegovim djelima odmaknuli su se od morala koji je bio društveno prihvaćen te su gonjeni svojom krvlju postali rasipnici, neradnici, pijanci, preljubnici. Ovaj rad nastoji prikazati lik Slavonca koji se provlači kroz Kozarčev opus, nastoji približiti čitateljstvu lik Slavonca koji je prikazan u Kozarčevim djelima, analizirajući različite segmente njegova života: ljubavne odnose, obiteljski život, društveni život, odnos prema zemlji i radu, te odnos prema religiji.

Ključne riječi: Ivan Kozarac, Slavonija, Slavonac, krv, život

1. Uvod

Cilj je ovoga diplomskog rada prikazati slavonskog čovjeka koji je proizašao iz pera Ivana Kozarca. Kozarac je bio istinski pisac Slavonije te je ona bila središnja tema njegova književnoga rada. Slavio je njezine ljepote, ali je isto tako bio njezin oštar kritičar te je prikazao Slavoniju onakvu kakva uistinu jest, bez ikakvih maski; Slavoniju koja se nalazi u teškoj situaciji zbog propadanja morala slavonskog čovjeka. Upravo je slavonski čovjek bio glavna meta njegove kritike, te sam smatrao zanimljivim istražiti kako je on to prikazao Slavonca u svojoj prozi. Poslužio sam se njegovom zbirkom pripovjetki *Slavonska krv*, zbirkom njegovih djela *Izabrana djela* koju je uredio Dragutin Tadijanović, te njegovim romanom *Đuka Begović* kako bih dobio potpunu sliku o njegovom Slavoncu. Čitajući sva navedena djela dobiva se dosta velika baza za proučavanje Slavonca kojega je on u njima predstavio. Proučavajući Slavonca, zanimljivim se čini istražiti različite aspekte njegova života kao što su ljubavni odnosi Slavonca, njegov obiteljski život, društveni život, odnos Slavonca prema radu, te njegov religijski život. Svaki je taj segment obrađen u zasebnom poglavlju rada. Na početku rada reći će se nešto općenito o Kozarčevu Slavoncu i o stvarima na koje treba obratiti pažnju kako bi se mogao razumjeti prikaz njegova Slavonca. Zatim slijedi dio o svakom navedenom segmentu života zasebno. Proučavajući ljubavne odnose bitnim se činilo pisati o raznim oblicima ljubavi koji se pojavljuju kod njegovih likova, od obične ljubavne čežnje, do prave, fatalne ljubavi. Kod obiteljskih odnosa opisuju se odnosi između roditelja i djece, te odnosi među supružnicima. U poglavlju koje opisuje društveni život govori se o divanima i kolima koji su bili najčešći oblik društvenosti kod Slavonaca u prošlosti, a najviše se govori o birtiji koja je kvarila mnoge Slavonce i koja je, prema Kozarcu, bila jedan od ključnih čimbenika propadanja Slavonije. U poglavlju koje opisuje odnos prema radu i zemlji ističe se lik lijenoga Slavonca koji bježi od rada i pridonosi urušavanju tadašnje Slavonije, ali isto se tako opisuju i primjeri radišnih Slavonaca. Kod prikaza religijskog života Slavonca, napominje se važnost katoličanstva u životu ljudi te na koje se sve načine ono manifestira kod Kozarca. Opisuju se također i određeni oblici lažne pobožnosti te kritika religije i krivi odnos prema istoj koja se može pronaći u određenim Kozarčevim djelima. Svaka tvrdnja o Kozarčevu Slavoncu bit će potkrijepljena citatom iz djela. U svrhu boljega razumijevanje onodobnoga Slavonca i Slavonije poslužila je stručna literatura koja se bavi Kozarcem. Najviše su korišteni radovi Ivana i Josipa Bognera, ali osim njih poslužili su i radovi Dionizija Švagelja, Helene Sablić Tomić, Krešimira Nemeca,

Aleksandra Šljivarića, Dubravka Jelčića, Ivana Gorana Kovačića te drugih autora koji su se bavili Kozarčevim radom. Kako bi se Kozarčev rad lakše uklopio u koncept *šokaštva* korištena je i knjiga Gorana i Vladimira Rema *Šokci u povijesti, kulturi i književnosti*.

2. Ivan Kozarac

Rođen je 8. veljače 1885. u Vinkovcima, u seljačkoj obitelji. Već 1898. ostaje bez oca Nikole, pa svu brigu za njega preuzima majka Stana. Živjeli su u siromaštvu na malenom posjedu u vinkovačkom naselju Krnjašu. Školovanje napušta u drugom razredu vinkovačke klasične gimnazije (današnji šesti razred osnovne škole) zbog nekoliko nedovoljnih ocjena, od kojih je jedna čak bila iz hrvatskog jezika kod poznatog jezikoslovca Dragutina Boranića. (Bogner, 1987: 217) Iako je napustio školu, posegnuo je za samoobrazovanjem na poticaj dvojice također uspješnih književnika, svog rođaka Josipa Kozarca i sumještana Joze Ivakića. (Bogner-Šaban, 1996: 54) Radio je kao pisar u odvjetničkoj kancelariji Levina Plemića u Vinkovcima, a već 1903. javlja mu se tuberkuloza. Kao teški plućni bolesnik odlazi 1907. u vojsku, najprije u Petrovaradin, a zatim u Karlovac. U Karlovcu provodi vrijeme u vojnoj bolnici, piše i stvara velike književne planove. Potkraj ljeta 1909. otpušten je iz vojske i odlazi u Zagreb gdje radi kao poslovođa Nakladnog fonda društva hrvatskih književnika. Nakon pokušaja oporavka u lječilištu Brestovac, vraća se neizliječen 1910. u Vinkovce. Tamo je legao u bolesničku postelju i umro 16. studenoga 1910. godine, a pokopan je dva dana kasnije u vinkovačkom groblju. (Bogner, 1987: 217)

Kozarac se u književnosti javlja kada pokret moderne ulazi u svoj smireniji tok. Kada prestaju izlaziti najvažniji modernistički časopisi, u vrijeme zatišja borbe između „starih“ i „mladih“. (Šljivarčić, 1964: 224) U književnosti se javlja pjesmama koje objavljuje u časopisima kao što su *Zvono*, *Svjetlost*, *Suvremenik*, *Vijenac*, *Hrvatsko kolo* pod pseudonimom Ivan K. Kerepov, Vanja Kosan, I. K. Olgin. (Sablić Tomić, 2005: 314) U Kozarčevoj lirici treba razlikovati dva tipa pjesama. Prvi tip pjesama nastao je pod utjecajem starijih hrvatskih pjesnika. Najviše se u njima vidi utjecaj Kranjčevića i Preradovića. Ove pjesme nisu baš uspjele, te su se neki pitali jesu li to uopće kozarčevi stihovi. (Bogner, 1994: 30-31) Drugom tipu pripadaju pjesme u kojima je Kozarac pošao tragom narodne lirike i one su puno kvalitetnije od pjesama u kojima se ogleda na druge autore. To su jednostavne pjesme koje opisuju Slavoniju, a najpoznatije među njima su *Milovo sam ...*, *Da se povežemo ...* i *Ciganinu*. (Bogner, 1987: 8-10)

Puno značajnije mjesto u hrvatskoj književnosti Kozarac zauzima kao pripovjedač. Bio je novelist slavonskog sela, a idejna okosnica njegove novelistike je reakcija na različite pojave društvenog života kao što su propadanje seljačkih zadruga, lijenost, svađa, rasipanje imetka, opijanje, preljub, lažno bogomoljstvo, želja za državnim službama. Njegova je novelistika

lišena intelektualističkih problema i puna je jednostavnosti. Glavne karakteristike njegovog pripovijedanja su realistički instikt i modernistička izražajnost pa za njega možemo reći kako je on pučki modernist. (Šljivarić, 1964: 226) Kao pripovijedač javlja se zbirkom pripovijetki *Slavonska krv*. U *Slavonskoj krvi* Kozarac je po uzoru na poeziju prvenstveno bio slikar ugođaja i atmosfere, te je uspio opisati intimu slavonskog sela pišući o raznim likovima i događajima, ali bez dubljeg ulaženja u psihologiju likova. Zrelije i obuhvatnije gledanje na život prikazao je u kasnijim djelima, u zbirci *Izabrane pripovijetke* i romanu *Đuka Begović*. (Bogner, 1987: 13)

Roman *Đuka Begović* najuspjelije je Kozarčevo djelo. U njemu je Kozarac svu svoju galeriju tipova stopio u jedan središnji tip, a sve svoje pojedinačne scene i isječke iz života pretvorio je u jedinstveni život. (Bogner, 1994: 39) Za ovaj roman Švagelj kaže da je nešto najdragocjenije što nam je ostalo iz naše jučerašnjice na početku stoljeća. (Švagelj, 1975: 231) Dok ga Ivan Goran Kovačić svrstava među dvadesetak najboljih u hrvatskoj književnosti. (Kovačić, 1946: 12) *Đuka Begović* je u isti čas zanosna pjesma slavonskog mentaliteta, ali i njegova najoštrija kritika. Kozarac je sa slavonskog mentaliteta skinuo sve maske i prikazao ga onakvog kakav uistinu jest. Njegovo djelo u isto je vrijeme i dokument jedne epohe koja je bila u krizi, epohe u kojoj nestaje staro i patrijahalno, a pojavljuje se novo i moderno. Za razliku od ostalih svojih likova, lik Đuke Begovića Kozarac je psihološki produbio, stoga je ovaj roman psihološka studija o liku. Lik Đuke Begovića donosi nam sve Kozarčeve bečare u jednom. (Bogner, 1994: 39) Đuka Begović je bečar i osamljenik, bogotražitelj i bogohulitelj, bludnik i patnik. Đukinim životom upravlja rijeka bijesne krvi. Đuka se mora izmiriti s činjenicom da mu predstoji svakodnevni i monoton život kakav žive i ostali Slavonci, ali on to ne može prihvatiti. (Bogner, 1987: 15)

Kozarac se okušao i u dramskom radu, te mu se pripisuje autorstvo jednočinke *Pod noć*, aktovke *Sraz*, četiriju dramskih scena pod naslovom *Rane* i povijesne tragedije *Iz kobnih dana*. (Bogner-Šaban, 1996: 58-59)

Cjelokupno je književno djelo Ivana Kozarca inspirirano Slavonijom. Od svojih prvih pjesama do posljednje pripovijetke Kozarac je bio i ostao pjesnik Slavonije. (Bogner, 1994: 29) Za života mu je tiskana jedino zbirka pripovijetki *Slavonska krv*, a odmah nakon smrti tiskane su tri knjige: u Zagrebu roman *Đuka Begović*, u Splitu zbirka *Pjesme* i u Vinkovcima *Izabrane pripovijetke*. Mnogi njegovi sastavci još nisu sakupljeni, a za upoznavanje šire javnosti s njegovim djelom najzaslužniji je Dragutin Tadijanović koji je u dvama navratima izdao izbor iz piščeva djela pod naslovima *Izabrana djela* i *Proza*. (Šljivarić, 1964: 224)

3. Slavonac Ivana Kozarca

Proučavajući Kozarčeva Slavonca valja imati nekoliko stvari na umu. Prvo treba shvatiti da je Kozarac bio izraziti kritičar svoga društva. Njegov cilj bio je pokazati ono najgore u društvu, kako bi se to moglo uvidjeti i ispraviti. Htio je prikazati moralno propadanje Slavonije. Htio je prikazati lutanje Slavonaca u neke krajnosti iz kojih nema povratka i koje dovode do sve većeg propadanja. Kozarčeva je Slavonija lijepa, ali sve više moralno propada. Kozarac prikazuje Slavoniju koja je lijena i čiji ljudi postaju sve tromiji i pasivniji. Ona tone sve dublje i dublje u alkoholizmu i moralnoj kaljuži razuzdane putenosti. U njoj nestaju sve moralne vrijednosti, a Slavonac samo pasivno promatra svoju propast i nema namjere odupirati se. (Jelčić, 1981: 96)

Druga bitna stvar za proučavanje Kozarčeva Slavonca su sami likovi njegovih Slavonaca. Kozarac je birao likove neradnika, pijanaca, preljubnika, upravo kako bi lakše dočarao čitatelju probleme tadašnje Slavonije, prikazavši ih kroz takve likove. Koristeći takav spektar likova mogao je postići ono što je htio, a to je kritizirati društvo i njegove najgore sastavnice.

Treća bitna stvar jest krv koja prolazi slavonskim čovjekom. Krv je motiv koji se proteže čitavim Kozarčevim opusom, obilježava gotovo sve njegove likove, a oni su nemoćni pred njom i pred njezinim naletima. Krv je obilježila Slavonca i on se ne može skriti od nje, niti joj može pobjeći. Nametanje krivog morala koji vodi Slavoniju u propast Kozarac pripisuje upravo krvi. Krv lomi moral, ruši osnove braka, potkopava čvrstoću društva, vodi Slavonca u nerad i alkoholizam, a jedino zbog svog zadovoljenja. Pred naletom krvi nestaje stari, svakidašnji moral, a krv stvara svoj vlastiti, koji odudara od postojećih društvenih konvencija. Posljedice do kojih vodi takva krv su strašne i dovode do propadanja i degeneriranja društva. Lijeka nema jer se krv ne da izmijeniti. (Bogner, 1994: 37)

Valja cijelo vrijeme imati na umu da Kozarac želi prikazati specifičan spektar likova koji vođeni krvlju dovode do propadanja Slavonije. Takvi likovi bili su potrebni Kozarcu da opiše Slavoniju koja se našla na rubu propasti. Njega nisu zanimali prosječni Slavonci koji su živjeli svakodnevnim, normalnim životom. Njega su zanimali likovi gonjeni krvlju. Ali naravno da su postojali i ovi drugi, „normalni“ Slavonci. Pogrešno bi bilo reći da je Kozarac u svojim djelima ocrtao mentalitet tipičnog Slavonca. (Nemec, 2012: 291) On je prikazao onoga Slavonca koji mu je bio potreban kako bi ukazao na propast Slavonije. Stoga treba imati na umu da nisu svi

Slavonci Kozarčeva doba bili kao Đuka Begović (rasipnik, ubojica oca, pijanac i ženskaroš) ili Lepa Birgin (neradnik i pijanac). Bilo je više onih dobrih, poštenih, vrijednih Slavonaca, ali oni su Kozarcu bili nebitni za postizanje svoga cilja. (Jelčić, 1981: 98)

Kakvigliod bili Kozarčevi Slavonci, svi su živjeli svoje svakodnevne živote. Svi su oni bili ljudi, sa svim njihovim ljudskim osobinama. Bili su zaljubljeni, imali obitelji, družili su se, radili (ili ne radili), bili vjerski obilježeni. Da bi se bolje shvatio lik Slavonca kojeg je Kozarac htio prikazati, trebalo bi ga proučiti na svim tim poljima. Trebalo bi ga proučiti na polju ljubavnih odnosa, obitelji, društvenosti, rada, te na polju religije.

3.1. Slavonac i ljubavni odnosi

Razni oblici ljubavnih odnosa središnji su dio radnje mnogih Kozarčevih pripovijetki, a i u romanu *Đuka Begović* ljubavni odnosi važan su čimbenik Đukina života. U svojim djelima opisivao je najviše ljubav seoske mladosti. Tako je Kozarac u svome opusu opisao ljubav u svim nijansama. Od same čežnje koja ne mora ni dovesti do ostvarenog odnosa ili ljubavi, preko nevine i vedre ljubavi, sve do strastvene ljubavi koja može imati tragične posljedice. (Bogner, 1987: 221) Kao što kroz cijeli život Kozarčeva Slavonca vodi i tjera njegova uzavrela krv, tako je i u ljubavnom segmentu života. Ljubav se kod Kozarčevih likova javlja upravo zbog uzavrele krvi koja njima upravlja, a ne iz nekontroliranog ognja strasti. Nagon koji se javlja kod Kozarčevih likova nije onaj strašni ljubavni nagon koji će likove dovesti do ludila i do tragičnih stradanja. Nagon je ovdje samo jače burkanje krvi koja vodi njegove junake. Ljubav u životu Kozarčevih likova ne vodi do katastrofe, nego je ona više romantična. (Bogner, 1994: 34) Što se tiče samog prikazivanja ljubavnih odnosa, može se reći kako su ljubavne scene u Kozarčevim pripovijetkama umjerene i ljubavni odnosi ostaju neprikazani u svome cijelom obujmu. Kod romana *Đuka Begović* stvar je potpuno drukčija. U romanu se pojavljuju erotizmi i prenaplašenost ljubavnih odnosa što je novina u odnosu na Kozarčeve pripovijetke. Poznato je kako u razdoblju moderne dolazi do jačanja interesa za područje ljudske seksualnosti, ali Kozarčeva sloboda prikazivanja erotskih scena u *Đuki Begoviću* na nekim mjestima čak iznenađuje. (Nemec, 1996: 10)

Analizirajući pripovijetke Ivana Kozarca i njegov roman *Đuka Begović*, mogu se analizirati različiti segmenti ljubavnih odnosa kod njegovih likova. Krenuvši od obične ljubavne čežnje koja se javlja kod seoskih mladića i djevojaka, kako bi se došlo sve do prave ljubavi koja junacima ne da mira i neprestano ih progoni. Budući da je lik Đuke Begovića kompleksniji od svih ostalih likova iz Kozarčeva opusa, ljubavne odnose vezane uz njega treba posebno analizirati, budući da su uz njega vezani mnogi oblici ljubavnih odnosa predstavljenih kod Kozarca.

Obična ljubavna čežnja početak je gotovo svakog odnosa koji se događao među Kozarčevim Slavoncima. Može to biti obična ljubavna čežnja koja se ne uspije ostvariti, nego samo ostaje u maštanjima lika, ali može biti i ljubavna čežnja koja se ne da sputati i ostvari se u ljubavnom odnosu. Može se razlikovati čežnja prije nego se ljubavni odnos dogodi, te čežnja

nakon ostvarenog ljubavnog odnosa koja dolazi najviše zbog nemogućnosti da se taj odnos nastavi.

Tako se u pripovijetki *U nagonu* opisuju osjećaji mlade Tinke koji se bude nakon pojave gospodskog mladića u vinogradu gdje je ona boravila, a upravo se u tom dijelu mogu pronaći primjeri čežnje koja se javlja još prije susreta sa samim mladićem:

Lica joj zalije vrela rumen, a tijelo protrne nekako čudnovato i ona osjeti nepoznatu čežnju i neshvatljivu žudnju za nečim, što si – u taj mah – nije znala predstaviti i predočiti. Samo je zahvatila rukom svoju vrelu grud i čvrsto ju stiskala, s instiktivnom bojazni, da će puknuti, otkinuti se... (Kozarac, 1981: 54)

Nakon što se pojavio mladić i poljubio Tinku, osjećaji u njoj sve više rastu te se ona pita nije li možda sama čežnja prešla u ljubav, te tješi samu sebe kako se ona nije zaljubila:

Pa on me eto poljubio, pa sad zar da me voli? ... Ta on je gospodin, vidi se, a ja? A i sanjat, kako sam samo mogla toliko sanjat o njemu! ... Pa prije baš nisam ni sanjala ... A zašto da me on voli, zašto? ... Ja ne volim njega, pa ne treba ni on mene ... i misli se razvijale sve snažnije i brže ... I opetovale se ne jedanput. (Kozarac, 1981: 59)

Nakon što je mladić rekao da će opet doći, čežnja kod Tinke sve više raste:

I ona osjeti jasno čeznuće baš za njim, za njim onako lijepim i mladim. I sad to čeznuće nije tajila pred sobom, nije zamitala pitanja, nije se gubila u mislima, već samo uporno zrila ne će li se pojaviti njegov lik. (Kozarac, 1981: 60)

I tako je ona ležala na krevetu i nemirna, uzbuđena prevrtala se i stiskala, gnjela, netaknute vrole grudi – i jecala, ridala s neodoljiva čeznuća i pomame. Krv joj je vrila, palila žile, a nagon potisnuo razum, zahvatio cijelo biće, te je kroz jecaj samo strastveno šaptala:

- O – da dođe, da dođe! Da dođe – on! ... On ... O – al' ga volim! Milostivi Bože – volim! ... (Kozarac, 1981: 64)

Osim na primjeru Tinke, čežnja se može promatrati i kod još nekih Kozarčevih likova. Tako nam pripovijetka *U mrak* opisuje čežnju Ilje za Olom koja je bila njegova prije nego što se udala:

Otkako se ono Ola o Marinju udala za Stipu Semberevog sto i sto puta poželio je on, Ilja, sastati je ovako ma gdje samu i onda joj reći sve, što mu se okupilo u mozgu. Reći joj, kako boluje upravo za njom, za njenim pogledom, za njenim rukama, za njenim dahom, koji je nekad tako često ćutio na svom obrazu. (Kozarac, 1942: 121)

Također, prikaz čežnje javlja se i u pripovijetki *Genka*, gdje ona čezne za svojim djeverom Bajom s kojim živi pod istim krovom:

On je onaj, rad koga se ona zamišlja. Ona se pred njim i zabunjuje, zagrijava, trepti. I sve nekakova predanost obuzima, kad se on primakne k njoj. Oživi. (Kozarac, 1942: 201)

Primjer prave, iskrene ljubavi, gdje se može pronaći čežnja, sastajanje, ljubavna nježnost, tužan prekid ljubavi, ali i tragični završetak javlja se u pripovijetki *Ada* gdje se opisuje ljubav dvoje mladih, Ade i Jagode, koja se nije mogla potpuno ostvariti budući da su Jagodu roditelji obećali drugome. Ada ju ne može prežaliti, progoni ga ljubavna bol, te sve završava tako da on ubija njezinoga budućega muža.

Njihova romansa u pripovijetki započinje u idiličnoj noći kada se njih dvoje sastaju i prepuštaju ljubavnoj strasti:

- Jagodo, dušo – o! ... tako ... tako ... i ... niko mi te ... otet ne će ... Niko, ni tvoj otac, ni ovaj ... ni onaj ... ni ti sama – skoro tepao Ada i cjelivao ju svu ... svu ... oči – usne – lica – vrat – grudi – i ... (Kozarac, 1981: 10)

Kao i u prijašnjim primjerima i kod Ade se pojavljuje ljubavna čežnja nakon što već neko vrijeme nije vidio Jagodu:

I postajalo mu već teško ... I ne samo da ga je zaokupljala sumornost, nego i potpuna tuga ... I to ne tiha tuga, tuga slična sjeti, nego ona, koja ti ne da jesti ... piti ... usnuti, te koja te slabi, čisto ubija malo po malo. (Kozarac, 1981: 13)

Ada saznaje da su Jagodu roditelji obećali drugome, te čežnja u njemu postaje sve jača. Počinje gubiti razum i radi neke stvari koje do tada nije radio. Tako se našao u birtiji koju prije nije pohodio i pustio je da mu alkohol pomuti mozak:

I tako je sjedio ... pio ... i rasipao, davao krunu za krunom na proklete egede i bivo sve pijaniji ... luđi ... Egede i vino malo po malo pa mu ispiše i razum i svijest i učiniše ga posve drugim. (Kozarac, 1981: 25)

Ljubavna bol i alkohol pomute Adin um te ova ljubavna priča dobije tragičan završetak. Ada ubija Pintera kojemu su obećali Jagodu:

Čas kasnije čuo se u onom mraku Jagodin glas, kako pun groze, jeknu: „Ado moj jaoh!“ i kako odma zatim nešto vitka i crna muklo tresnu. Sve se usplahiri ... Nasta cika, vika, metež ... Neko naže kući, neko uspunut, u strahu, osta na mjestu... A Ada, on, držeći kolac u ruki, nijem, bez čuvstva i bez osjećaja, piljio u razmrskanu lubanju Pinterovu. (Kozarac, 1981: 26)

Dosta pripovijetki Ivana Kozarca, kao i roman *Đuka Begović*, nose u sebi tematiku preljuba. Budući da Kozarac uglavnom prikazuje propadanje Slavonije i njezinu crnu sliku, preljub se jako dobro uklapa u sliku takve Slavonije. Tako Kozarac opisuje situacije gdje žene varaju muževe, muževi varaju žene, žene se bave prostitucijom (uglavnom odlaze u grad baviti se prostitucijom).

Zbirka *Slavonska krv* nije još u tolikoj mjeri pisana u kritičkom duhu, ali već se u njoj može vidjeti primjer preljuba. Naime, pripovijetka *U jeseni* govori o djevojci Ruži koja ostaje trudna nakon odnosa s oženjenim muškarcem:

Tamo ... lani, a ovako kasno pod jesen, o branju kukuruza, zavela se ona sa Stipom Martićevim. A on bio već oženjen. I ludali jedno za drugim, bezbrižno se milovali sve tamo do Uskrsa. A onda se on trgnuo; jer uočio – istinu. I sada više nije htio ni čuti za nju....
(Kozarac, 1981: 34)

U već spomenutoj pripovijetki *U mrak* koja govori o patnji Ilje i Ole koji ne mogu biti zajedno zato što je ona udana za drugoga također se pojavljuje prikaz preljuba:

Njega, Ilju, nešto je potiskivalo upravo uz samu nju. I tamo, gdje je nizotak, zakret prema selu i izlazak živice i otkuda se razabiru prve selske kuće, i prišao je i šapnuo joj meko, drago, uz uho: - Olo! ... I onda je jasno osjetio drhat njena tijela. – Olo! – ponovio je i strasno, poželjno, pružio ruku i ovio je oko njena pasa. I odmah su se u oboje noge sastale (Kozarac, 1942: 123)

Preljub se spominje i u pripovijetki *Silov*, gdje sam Silov, osebujan seoski muškarac govori o svom odnosu s udanom ženom:

- Da ... idem ja tamo ... I varamo mi njena čo'eka pomalo. A ne valja to ... osićam, ne valja ... nije lipo ... a eto! ... I ljudi sude: zlo je tako šta. (Kozarac, 1942: 164)

Spominje se i u pripovijetki *Bogomoljka*, gdje se starica prisjeća svoje mladosti i toga kako je varala muža:

... Eno Franja, kad on bio malo upatiko, to – to varanje moje ... hm ... razgoropadio se, bajagi, čo'ek ... Sramota mu – govorio – poludit će, ubit mene, obisit sebe - - - A eno! ... Adrenjak sam bila ja i nebojša i vragu bi oči zamazala! (Kozarac, 1942: 172)

Budući da je Slavonac prikazivan kao bečar, smatralo se da nije veliki problem ako ima više žena. Čak naprotiv, što više žena ima, bio je veći bečar i više se pričalo o njemu po selu i sokacima. Zbog toga krivica preljuba pada na ženu. Patrijahalno društvo u kojemu žive Kozarčevi Slavonci puno je lakše za preljub krivilo ženu. Prikazivanje propadanja ženskog morala česta je tema Kozarčeva pisanja. Tako Kozarac piše o Šokicama koje imaju nešto

nadmoćno u svom karakteru te uživaju u erotičnom ludovanju i degradiraju se do prostitucije po gradovima i prodaju za svilenu maramu. (Bogner, 1987: 11)

Tako pripovijetka *Moji ljudi* na samom početku govori o tome kako se moral pokvario i kako su cure puno dostupnije nego prije:

Nema taja i strepnje u volidbi. Sad se ide curama u kuću i u sobu. Sad pri ljubavnom šapatu trepće svijeća. A nekad se samo blijeda zraka mjesečeva sjaja krala kroz granje! Sad i curi iz sokaka miriše parfem sa njedara. (Kozarac, 1964: 266)

U pripovijetki *Govore* također se radi o padu morala, gdje Marko govori svom ocu ono što je čuo da se po selu govori o njegovoj majci Marti:

- *Govore: povlači se noću po šorovi i štagljevi, a i po varoši i ... govore – svašta biva ...*
(Kozarac, 1942: 156)

- *Govore: a otkud joj svila, šotoš, na čemu je zaradila ... tko j' kupio ... A mama ...* (Kozarac, 1942: 156)

- *Govore: bila je svačija ... i sad je Filina i ja – govore – bogzna čiji sam ... seoski ... gospodski...* (Kozarac, 1942: 156)

Propast ženskog morala spominje se i u pripovijetki *Slavonija* u kojoj Kozarac daje oštru kritiku Slavonije:

A ono drugo ženskinje? – Eno ga u mrak po pograničnim gradovima, i mlađi, ljepši dio traži svoje gospodarske mecene ili si umišlja carstvo neko, pružajući se već idolski po baršunu njihovih odaja ili tek baca udice po sjajnim ulicama; a onaj stariji model tih otpadnica, izradovan, propao i okužen, guši se u blatu zadimljenih krčma i grca rakiju svojih darežljivuh kavalira. (Kozarac, 1942: 137)

Lik Đuke Begovića valja izdvojiti posebno zbog toga što njega slavonska krv goni puno više od drugih likova kojima se Kozarac bavio. Prema tome i ljubavni odnosi Đuke Begovića

puno su intenzivniji i strastveniji od odnosa ostalih likova. Đuka je bio strastveni ljubavnik koji nije zazirao ni od čega, a takav njegov pristup ženama dolazi upravo od njegova oca Šime i njegovog ljubovanja s raznim ženama. Prvo Đukino sjećanje na žene dolazi od trenutka kada je otac pred budnim Đukom koji je imao nepunih petnaest godina, doveo pijanu ženu u krevet:

Tako jednom, o njegovoj petnaestoj godini o pokladama, kad su došli napiti kući – pijan se otac uvalio u postelju kraj pijane takove žene i ona se morala tamo razmiljavati i svašta je bilo... A otac Šima još i pregrizavajući govorio s kreveta: - Samo budi taki... bećar ko ja-a... Zna-aćeš da si živio! Da-a!... (Kozarac, 1996: 8)

Od toga trenutka promijenio se njegov odnos prema ocu, te mu je on došao kao svaki drugi čovjek u selu. Promijenio je ponašanje prema ženi svoga oca, ali i prema svim ostalim ženama smatrajući da su one stvorene samo za muškaračke užitke. Đukine su veze sa ženama burne, kratkotrajne, lišene bilo kakve dublje ljubavne osnove, svedene gotovo isključivo na seksualni kontakt i zadovoljenje primarnog nagona. (Nemec, 1996: 10) Ubrzo nakon toga krenuo je Đuka u noćne pohode obilazeći mnoge žene i vrlo rano se oženio za Mariju koja je ubrzo umrla. Budući da je Đuka bio vrlo strastven kao što je već navedeno, teško je bilo Mariji izlaziti na kraj s njegovim nagonom:

- Grli me, gnjavi, grizi... Vidiš kako ja tebe... tako... Onda bi je razodijevao, razmrsivao joj kose i nju, nagu, dizao kao pero, prenosio kao slamku i grizao njeno bijelo meso, zubima je grizao i na njene bolne povike muklo sašaptivao: - Boli te, a?... Volim te – zato sam taki... Takva je i krv ova moja... Eto daj i ti mene: grebi me, grizi, gnjavi, bodi... Bodi!... (Kozarac, 1996: 9)

Budući da mu Marija nije bila dovoljna za gašenje njegove uzavrele krvi i smiraj duše gonjene nagonima, Đuka se brzo okrenuo i drugim ženama. Nije gledao jesu li slobodne ili zauzete, oteti tuđu ženu i počiniti skupa s njom preljub nije mu bio problem, čak naprotiv, to ga je još više uzbuđivalo, njega i njegovu uzavrelu krv. Tako se uz Mariju ubrzo pojavila birtašica koja ga je privukla bez obzira na njezina muža:

- Kako li ću se s tobom naći, a? – pitao i dodao onda glede muža njezina, birtaša: - Šta s njim? – Lako za nj! – odvrtila birtašica i da to dokaže, povukla Đuku u svoju sobu, a

kasnije... kasnije mu i pred mužem sjedala u krilo, gladila ga po kosi, milovala po obrazima, šaptala koješta i grohotala razuzdano. I na muževe oči odlazila s Đukom u svoju sobu, odakle ga istom jutrom ispuštala. (Kozarac, 1996: 11)

Po povratku iz zatvora, jedno vrijeme suzdržavao se od žena. Kasnije se opet vratio ženama, sve dok mu srce nije zaokupila čobanica Ruža:

Ruža! Čobanka Ruža! Kako li se ta žena njegova uhvatila srca! Odonnda otkad je napustio svaki posao i rad i začeo polaziti divane i razgovore, sjedjeti po cijele dane po birtijama i opijati se – odonnda je obilazio i oko žena. (Kozarac, 1996: 42)

Ruža je bila udana za Radeta, ali Đuka nije u tome vidio prepreku:

Kad bi se spustili u kakovu oniznicu ili zašli među grmlje, odmah je prilazio k njoj, doticao joj se tijela i snizivao glas do šaptaja. I zavodio je... - Ah, pa šta Rade, pa šta selo, šta sve to! Živi dok se dade!... I ne puštaj mene da se kidam, jer... (Kozarac, 1996: 43)

Ubrzo mu je postala ljubavnicom i često su se sastajali što dalje od sela i zanosili se u ljubavnom odnosu:

Ona mu već golica vrat, duboko odihava, nemirna razbacuje noge, a njegova ruka nizak oplećak povlači još niže i toplu hvata grud. Ona proteže noge do sama ruba odronka bajerova i svije ruke oko njegova vrata. (Kozarac, 1996: 45)

Vrlo je brzo Đuka i u Ruži vidio nekoga tko je tu samo kako bi zadovoljio njegove potrebe i ubrzo mu ona postane mrska, te se on okrene drugim ženama:

Isto još veće sreo se s dvije, tri snaše i svaku priprazio na mogućnost volidbe s njom. Jednu je nazvao „dušo moja“, drugu „srce“, treću „zlato“ i svim trima – uz prodirući staklen pogled – šaputnuo još par drugih ulagljivih riječi: kako bi umro da ga ogrli, kako bi je nosio kao dijete, cjelivao kao sunce zoru... I uštinuo je – razumije se – svaku. (Kozarac, 1996: 48-49)

Najdalje je Đuka otišao, kada se na proštenju upustio u incestoidan ljubavni odnos s rođakinjom Olom:

- Olo! Čuj... - šaputao on, cjelivao joj usne i povlačio ruku njedrima. – Ipak... ipak, šta si to naumio! – trzalo se podjedno u njemu. – Nekoje ti tetke ona je kći. I uvijek ste se vladali kao rodovi, a sad bi ti... Ipak – dignutu ruku nije povukao natrag. Gdje bi to jedan Đuka Begović učinio! (Kozarac, 1996: 67)

Đuka je nesputan ljubavnik sve do potkraj djela kada postaje nesretan zbog istrošene muškosti. (Bogner, 1987: 224)

3.2. Obiteljski odnosi Slavonca

Čitajući Kozarčeve pripovijetke i njegov roman može se vidjeti kako se u njima često pojavljuje tema obitelji. Obitelj je bitan čimbenik života Slavonca i gotovo da niti jedno njegovo djelo ne može proći bez opisivanja različitih obiteljskih odnosa ili barem spominjanja obitelji u nekom kontekstu. Obitelj Kozarčeva Slavonca u načelu je bila strogo patrijahalna i dobro se znalo što tko radi unutar nje. Doduše, ima i nekih izuzetaka koji će biti spomenuti dalje u tekstu. Glava obitelji bio je otac i njegova riječ bila je zadnja, bez obzira je li ona svima po volji. Obitelji su često bile pune razigrane djece, ali kod Kozarca se može pronaći i primjera gdje u obiteljima često nema djece, nego njoj pripadaju samo supružnici. Budući da Kozarac prikazuje propadanje Slavonije, u njegovim djelima mogu se naći mnogi probleme koji su pogodili slavonsku obitelj. Mogu se vidjeti različiti problemi koji se događaju u odnosima roditelja i djece (nezakonito trudna kćer, slanje kćeri da otpiše dug za kuću, odnos oca i sina) te u odnosima između supružnika (pijani muževi, hladni muževi, udaranje žena, iskorištavanje žena za dobivanje boljeg posla, međusobno varanje muževa i žena). Kako bi se pobliže upoznalo s obiteljskim situacijama Kozarčevih Slavonaca, najbolje je prikazati obiteljske odnose na primjeru odnosa između roditelja i djece, te odnosa između supružnika.

Odnos roditelja i djece opisan je već na početku zbirke *Slavonska krv*, u pripovijetki *U jeseni*. Ruža je saznala da je trudna s oženjenim muškarcem i od onda joj se promijenilo raspoloženje. Majka je zabrinuta i stalno pokušava saznati što se to događa s Ružom:

- Ružo? ...

- O, o...

- Rano moja, a što j' to tebi?

- Kako mamó?

- Pa eto si odavna već nekuda tužna i jadna.... Muči te nešto čedo moje, je li? !... (Kozarac, 1981: 28)

Ruža se boji reći majci što se dogodilo:

- Aj, mamó mila moja, ne do Bog, da saznaš!... Ne do... Bog... jere... šta bi... aoh! ubilo bi!
(Kozarac, 1981: 28)

Kako je Ružino stanje potrajalo majka je i dalje bila zabrinuta, a pridružuje joj se i otac, te njih dvoje za večerom zapitkuju Ružu:

- *Zabrinjuješ nas sve više... Otkada to već tako kod tebe!... A eto nima si na sve... Reci, kaži!*
– *iskala joj majka. Ona samo manula glavom i uzdanula teško... mučno...*

- *T' da ... tako je!* – *kazao i dado.* (Kozarac, 1981: 36)

Ubrzo je roditeljska zabrinutost prešla u bijes oca kada su saznali da je Ruža trudna:

Dado joj pozeleni od bijesa. Vratne i one do slijepih očiju žile nabreknule mu, nabubrile i skoči... Majka joj se upropasti i ko okameni na mjestu, a i ona sama na stolici ni mrtva ni živa... (Kozarac, 1981: 37)

- *Ubit ću je ... ko kuju ... ko kuju! ... Tolika sramota ... aoh! 'Di je ta sikera! A ... ooh! ... - bijesnio Faba i uz to kleo najstrašnijim psovkama.* (Kozarac, 1981: 38)

Otac se vrlo brzo smirio, shvatio je da Ruža nije ni prva ni zadnja koja je ostala trudna, te je njegova ljubav prema kćeri jedinici pobjedila bijes:

- *Zovi Ružu ... nek' dodje ... Šta ću joj ... nije prva, a neće biti ni posljednja u tomu!*
(Kozarac, 1981: 38)

Drugi prikaz obiteljske situacije može se pronaći u pripovijetki *Ispod seoskog krova* koja se također nalazi u zbirci *Slavonska krv*. Ova, možda i najtužnija, Kozarčeva pripovijetka prikazuje obitelj kojoj prijeti oduzimanje krova nad glavom. Glava je obitelji otac koji je ostao bez žene te se uz pomoć svoje najstarije kćeri mora brinuti za četvero male djece. Otac nema kako platiti dugove te im prijeti oduzimanje kuće. Ne može smisliti nikakav način da spasi kuću te se starija kći, koja je bila vrlo lijepa djevojka, ponudi da ode kod gospode pitati mogu li kako odgoditi oduzimanje kuće:

- *Možda kad bi ja otišla, pa molila, možda bi ipak? ... A? ...*

- *Mani! ...*

- *Da idem? A dado? ... Možda će se smilovati ... ja ću kaz'ti kako nam je majka umrla; pa kako nas je petero ostalo, pa –*

- *Mani, velim ti ... Ti ne znaš, što bi mogli oni ...* (Kozarac, 1981: 42)

Otac je znao da je pustiti kćer moliti kod gospode jedini način za spasiti kuću. Ali je isto tako znao što bi oni njoj tamo napravili, a njegova ljubav prema njoj bila je prevelika kako bi dopustio takvo što. Međutim, teško mu je bilo ostati bez vlastite kuće i nije znao kako bi zbrinuo ostalo četvero djece pa su mu prolazile razne misli kroz glavu:

Zar da ju pustim? – mislio je. . Ne, ne; jer oni bi se tamo snašli! ... Zamamili bi je, da zavarali, prevarili! ... Nikako ne, ne! ... Bolje ostaviti prag, svoj rođeni prag i po tuđim potipati se; nego ... Ta ona mi je sve; sve – i meni i onoj nejačadi! (Kozarac, 1981: 42)

Oca je stalno gonila misao kako neće moći preživjeti s četvero male djece bez vlastitog krova nad glavom. Proganjalo ga je to kako je uspio upropastiti vlastitu djecu, a najviše mu je smetao optužujući pogled njegove najstarije kćeri Kaje. U teškim mukama, nakon puno razmišljanja, pusti Kaju da ode moliti kod gospode:

U brzo odvrne pogled jer nije mogao uzdržati onaj optužujući svoje kćeri. Na grud mu se valjala teška očajnička bol i onda ga stezala, stiskala, ubijala, jedva je disao. Baš ko da ga pritišće teški kamen. A misli, one su bivale sve crnje, mračnije i tuplje, dok konačno nije bezuman i nesretan besćutno, kruto izustio: „ Idi – moli! „ - - - (Kozarac, 1981: 44)

Kada je Kaja otišla, oca su odmah počele napadati zle slutnje. Odmah je pomislio kako ju nije trebao pustiti i nije se smirio sve dok se nije vratila pred jutro. Uspjela je svojim tijelom zadržati kuću, a oca, koji je bio ljut na sebe zato što je pustio svoju Kaju, sve je to jako pogodilo, te je galamio na nju i čak ju napao. Ubrzo su oboje zaplakali:

Ona ciknu i kleče, a ono se četvero razbudi. On povuče ruku natrag, pogledi na nju, pa na ono četvero i otpuhivao je, uzdisao, stenjao, kleo ... A ona i s njom ono četvero jecalo i ridalo sve jače i jače ... (Kozarac, 1981: 47)

Zaboli i njega ... I ne potraja dugo, pa se rasplaka i sam, rasplaka se, ko nikad u životu ...
(Kozarac, 1981: 47)

Ljubav između oca i njegove djece bila je velika i stalno ga je progonilo to što je pustio Kaju da ide izmoliti kuću. Progonit će ga cijeli život:

A on se polako, poniknute glave, slomljen, izmoren, zaputi šorom, stiskajući čvrsto banku od pet forinata u žuljavoju i drhtavoj ruki. A gledeć u nju javljalo se u njemu nešto nova, dotad nepoznata i neosjećana. Sličilo je čuvstvu i izviralu je upravo iz dna ojađene i izmučene duše ... Javljalo se pri pomisli, kako će moći u onom otrovu, u onoj rakiji, zagušiti bol i čemer, koji mu gujski zasjeo u očinsko srce i koji mu tuda plaza i truje ono malo bijedna i izvarana života (Kozarac, 1981: 50)

Odnos između roditelja i kćeri spomenut je i u pripovijetki o mladoj djevojci, *Garavuša*, gdje su otac i majka zabrinuti zbog ponašanja svoje kćeri koja je cijelo vrijeme zamišljena:

- *Ne znam ja, šta j' to s njomeka ... I ne pitaj ... ne znam ... Kažem ti – čuje ona oca.*

- *Eh, bogo moj, muko moja! – čini joj se uzdiše majka.*

- *Uzaman ti tako ... šta to 'asmi! ... Velika je, jedra je cura ona ... Garavka ... pa šta? ... Možda se i zagledala u kogagod – kao da nastavlja otac* (Kozarac, 1942: 209)

U pripovijetki *Moji starci* koja opisuje razgovore trojice staraca, dobiva se potvrda patrijarhalne obitelji, gdje jedan od staraca spominje kako je njegova riječ u kući uvijek zadnja i kako njegov sin mora bježati od njega:

- *Kad ja poludim, onda moraju svi bižati iz kuće – kazuje. – To mora bit. I ja sam prid mojim ocem bižo. Pa šta mi fali? Čo'ek sam na svome mistu ... Tako se uči dicu pameti i vlast se drži u ruki.* (Kozarac, 1942: 146)

Odnos između supružnika prikazan je u raznim pripovijetkama i to uglavnom s različitim poteškoćama i problemima.

Tako se u zbirci *Slavonska krv* može pronaći *Raspikuću*. *Raspikuća* je scena koja prikazuje svađu dvoje supružnika, Mate i Eve. Mata je došao kasno iz birtije i dok svi rade u polju, on se proteže u krevetu. Evi to smeta i dolazi do svađe:

- Šta 'lj? Šta š'? ... Viš ga! Izvalio se, ko od majke rođen! ... Bi li do po dana?! Pošteni svit radi, a ti ... ti! ...

Mata: Eva, ne laj! opanke mi namaži! ...

Eva: I opanke da ti mažem! I to! ... Ovo! ... 'O'š da te i umijem ... Zaslužio si, a? (Kozarac, 1981: 66)

Mata tada stane prijetiti Evi:

Mata: Ti 'o'š batina ... Zar nisi jučer dobila?! Anđela ti tvog ... onog, ako se dignem, nu ...bit će. (Kozarac, 1981: 68)

Eva ne ostaje dužna Mati, te se svađa nastavlja:

Eva: Ha ... još bi me i tuko! Valjda zato što si noćaske potuko tolike novce s „flandrama“!? Tko je bio kod Samike? Recide! Misliš ne znam? ... S Macom, s njom si bio, s njom se bećario i pio cilu noć. (Kozarac, 1981: 68)

Svađa se proteže i dalje te Mata govori kako će on trošiti novac gdje hoće i s kim hoće. Govori Evi kako je bila svačija. Ona mu govori kako mu to prije nije smetalo, dok je novac kući donosila. Mata na to poludi te krene udarati Evu:

I onda ju naže tući šakama, gaziti i gnječiti nogama. Ona se branila, zabadala mu nokte u vrat i grebala ga po licu, ali on je konačno slomi i dovati stolicu te ju u čas iskidao o nju. (Kozarac, 1981: 70)

Na ovom primjeru svađe Mate i Eve mogu se vidjeti elementi propadanja slavonskog morala. Do svađe dolazi zbog Matina nerada i opijanja po birtijama te trošenja novca na druge žene. U svađi se spominje Evino tjeranje zanata s gospodom u gradu. Upravo ti elementi propasti slavonskog morala ostavljaju traga i na obitelji pa se unutar nje događaju svakakve stvari.

Pripovijetka *Stara Rana* progovara o problemu morala novca koji je Kozarca najviše smetao kod Slavonaca. Nije podnosio ljude koji su prodavali svoju čast zbog novca i položaja. (Bogner, 1987: 222) Upravo u toj pripovijetki na primjeru Stipe Zvonarevog i njegove žene Mare prikazuje prokleti svijet gdje su tijelima žena muževi stjecali lugarsko zvanje. (Švagelj, 1975: 237)

Stipa Zvonarev zasitio se rada na zemlji i naumio je postati lugar. Nije imao škole i mogućnosti da dođe do te pozicije te su ga prvi puta odbili kada je došao u Vinkovce tražiti lugarsko zvanje. Kasnije je čuo da su neki u selu dobili poslove tako što su poslali žene kod dućandžije da ih one izmole. Tako Stipa naumi poslati svoju Maru kod dućandžije:

- *Maro?*

- *E?*

- *Nije drugače, nego moram dućandžiju moliti glede lugarije.*

- *Ra' šta njega baš?*

On ispripijedi ...

- *U – hu! Pa – idi ...*

Šutnja ... Za ne dugo on će opet ...

- *Nego znaš ... pođide ti. (Kozarac, 1981: 76)*

Stipi je bilo jasno zašto Mara ne želi ići kod dućandžije, ali on se nikako nije želio odreći snova o lugarskom zvanju i stane ženu i dalje nagovarati:

- *Ti moraš! – izusti konačno tvrdo, zapovjedno i ljutito se pomače na banku.*

- *Ne mogu, jer on bi –*

- *Pa – i ako bi! – Izlane on*

- Šta? – dane ona začuđena i usplahirena, raskolačena oka. Nije vjerovala uhu.

- Da! – i ako bi! – ponovi se on odrešito. Dosadilo mu obilaziti, skrivati. (Kozarac, 1981: 77)

Mara nije mogla vjerovati da Stipa to traži od nje. Plakala je i nadala se da će se on predomisлити, ali Stipa nije odustajao od svoga plana. Kada je Mara po tko zna koji puta odbila ići, odlučio ju je udarcima natjerati da ode:

Iz njega provali bijes ... - Moraš! moraš! – zaurla i stisnutom šakom udari po njoj.

- Ja – oo – Sti – poo! – zapjevne ona.

Njega ne ganu. Pade udarac, drugi ... treći ... deseti ... Ona jaukala, vapila, a on, bez čuvstva i osjećaja, imajući na umu samo svoju lugariju, dalje tukao, mlavio. (Kozarac, 1981: 80)

Nakon teških batina, Stipa je uspio natjerati Maru da mu ode izmoliti lugariju:

Ona se pokupila i pošla ... Pošla – sva u jezi i drhtavici, teturajući ko pjana, pošla, kao da će u - smrt ... (Kozarac, 1981: 82)

U sljedećim dvjema pripovijetkama, *Kukavac* i *Prelac*, javljaju se primjeri gdje su se žene istrgnule iz patrijahalnih okova i preuzele kontrolu nad obitelji, odnosno radile su ono što im se prohtije.

Pripovijetka *Kukavac* donosi priču o didaku Vinci koji više ne može živjeti sa svojom ženom Terzom:

- Žena je, Terza je poludila ... I godine su tu ... Trideset godina ona već luduje, a ja patim ko Isukrst ... Šta da to trpim ... I neću, ne ... (Kozarac, 1964: 282)

Vinca i Terza se stalno svađaju, ali na kraju uvijek mora biti po njezinom:

A on povrh toga nigda u pravu, nigda on Terzi dokazati što, nego svagda mora popustiti. A oprečnost nazora i ukusa u njega i Terze također dovodi do svađe. Baš danas ... Danas je

predložio Terzi praviti rezance s makom, ali ona – Rezance – veli – oću, al s orasima.
(Kozarac, 1964: 283)

Didak Vinca prisjeća se svega lošega što mu je Terza napravila. Prisjeća se kako je on morao sve sam raditi. Kako ju je stalno vozio u Vinkovce. Prisjeća se raznih njezinih ljubavnika koje je u varoš razvezio. Pomisli kako ga je cijeli život ugnjetavala i kako ju je davno trebao ubiti. Tada pomisli kako još nije kasno i kako ju još stigne ubiti:

O evo, u njemu se budi čisto živinski osjećaj, u njemu evo odjednom, u jednom danu, u nekoliko sati izmjenjuje se sve poimanje, sve osjećanje, sve shvaćanje. On sada zna i poima kako je gadna njegova uloga bila, on zna da to ispraviti može samo tim da Terzi zada boli, da je bije, gnjavi, ubija... - I oću – kaže si on. – Zapamtit ćeš; Terzo, ovaj dan. Makar došo i na robiju. (Kozarac, 1964: 288)

Kada je došao kući s namjerom da ubije Terzu, ona mu napravi rezance s makom, da mu polić rakije i on odustane od svog nauma te nastavi biti kukavan kao i prije:

I kad je na to iz Terzine ruke primio zdjelicu rezanaca s makom i vilicu, eno – poguren i stisnut na onom tronošcu – vas je savršeno neznatan, nizak, kako nikad dotada, odvratano ko život njegove Terze. Kukavac ... (Kozarac, 1964: 292)

Pripovijetka *Prelac* govori o djevojci Seki koja se udala za Josu, ali nikako ne može pronaći sreću s njim. Josa je nezainteresiran, a ona provodi dane u kući s njegovim roditeljima. Josin manjak interesa za nju strašno joj smeta:

To je ono, što nju najvećma omrkava, kini, stužuje. I boli to! ... Vidi, posve mu tuđa. I od prvog dana tako. Eto! (Kozarac, 1942: 220)

Takav život postade joj ogroman teret. Nije mogla po cijele dane provoditi u kući s mužem koji je hladan te svekrom i svekrvom kojima mora obavljati sve poslove. Odjednom je prestala raditi i odlučila ja kako želi ići u kolo. To se Josi nije svidjelo i on joj se suprostavio:

- Šta ti 'oćeš? – kaže on njoj.

- Šta? – Šta mi volja! –

- Nemoj ti tako, jer –

Jer? Štaa? ... - uzbjesni ona, raskorači se i čeka zgrčenih ruku ...

- No, šta? – izaziva razjarena dalje. – Ded', junače, meti ruku na me ... meti! ... (Kozarac, 1942: 223)

Josa ju je jednom htio i tući zbog njezinog ludovanja, ali ona mu se suprostavila:

Josa bio poletio jedamput na nju, zamahnuo i udario, ali ga ona dočekala i samo ga slomila, prebila, kidala po njemu. Sad se više ne ufa. Uz nju ne spava više, nego u štali. A ona tjera, kako započela. (Kozarac, 1942: 225)

Obiteljski odnosi prikazani su i u romanu *Đuka Begović*. Najdetaljnije je prikazan odnos Đuke i njegova oca Šime. Šima je uzročnik propasti vlastite obitelji i od malih nogu bio je krivi primjer Đuki. Od malena vodio ga je po birtijama i vašarima, poticao ga na nerad i na otvoren odnos prema ženama i piću (Bogner, 1987: 224):

- Udri to staklo! ... Udri! .. Ti si Šimin sin! ti si Šimin, Šime Begovića jedinak si ti!... Pokaži šta Šimin sin može! (Kozarac, 1996: 6)

I uzme ga upućivati da štiplje cure i snaše...

- Ded ovu, Đuka, ovu garavu... amen joj njen... Ded, de, uvati je... krst je utuko! (Kozarac, 1996: 6)

- Što će sin Šime Begovića u školi! Da žulja kosti?... To može na stolcu i kod kuće. Neće on nikad biti ničiji sluga, već svoj gazda, pa šta će onda njemu, jedinku Šime Begovića – škola!?
(Kozarac, 1996: 6)

Šimin odgoj učinio je od Đuke nevaljala čovjeka, razvratnika i neradnika koji je kao i otac provodio dane u birtiji opijajući se. Njih dvojica, gonjeni gnjilom slavonskom krvlju, nikako nisu mogli zajedno. Svađali su se sve više i više, sve dok jedna njihova svađa nije tragično završila Đukinim ubojstvom oca:

- Udri, kukavni sine... Sram te bilo!... Zaš' ne udariš, a? – vraćao Šima.

- Bež'!

- Neću!

- Čuj!

- Neću!

- Kažem ti...

- Pa?

- Uh!...

- Kukavi...

Đuki se zacrnilo pred očima... Polako je bio ispružio ruku prema ognjištu, uhvatio gvozdeno žarilo podigao ga, svom silom pustio i – prekinuo ocu riječ na usnama.

Žutkasta ćela sijeda starca samo se muklo ozvala i oblila usirenom crnom krvi --- (Kozarac, 1996: 12-13)

Iako je Đuka ubio svog oca Šimu, nikad ga nije potpuno izbacio iz sebe. Šimina krv tekla je njegovim venama i on je ostao obilježen Šimom. Otac mu je često znao doći u sjećanje:

A kad god bi pogledao na klupu u pročelju stola sjetio bi se i oca Šime. Tamo je onaj uvijek sjedao. I po ručku eno, ne dižući se, nego tek okrenuvši se, otvarao je dolapak za sobom u zidu, vadio iz njega spretanj sačuvanog domaćeg duhana, sitno ga rezuckao na stolu, izrezuckan kupio među prste desne ruke i turao u lulu, a zaostalu prašinu sebi u nos. (Kozarac, 1996: 50)

Najviše se Đuka sjećao svoga oca kada bi se negdje razvratno kerio i prosipao novac. Tada bi se ponosio ocem koji mu je čitav život bio teret:

Eh, Đuka!... Ta nije on baš banbadava sin Šime Begovića, jedinak njegov, onog Šime koga poznavala sva sela od Kopanice do Vrbanje i od Gundinaca do Koroda, te koji nije propustio ni jedan veći vašar, a da se na njemu ne prokeri onako od srca, istinski, i ne napije tamodo gr'oca. Da, taj Šima je njegov ćaća, a ovaj Đuka njegov jedinak. (Kozarac, 1996: 74)

Majstori pronašli da treba poći kućama i uza svu protivštinu Đukinu razišli se. On ostao sam. Pa šta? Zar i on da ide kući, na selo!? Jok! Nije Đuka takovo čeljade, niti takova oca sin. (Kozarac, 1996: 77)

3.3. Društveni život Slavonca

Društveni aspekt života Kozarčeva Slavonca može se pratiti kroz cijeli Kozarčev opus. Pisac kroz svoje pripovijetke i roman daje sliku tadašnje Slavonije u kojoj društvenost zauzima vrlo važno mjesto u životu. Opisuje na mnogim mjestima kako su Slavonci provodili dane i kako su kratili vrijeme. Prosječan Slavonac provodio je dane radeći na zemlji (izuzev karakterističnih primjera neradnika i rasipnika koje je Kozarac opisao u svoji djelima), a noći je uglavnom kratio druženjima. Kada bi nastupila zima, posla bi bilo puno manje, a druženja su se onda odvijala i preko dana. Mlađi, koji su čuvali stoku, također su znali druženjem i različitim igrama kratiti vrijeme. Slavonci su se družili po divanima, u kolima, a onaj dio Slavonaca koji je Kozarac ponajviše kritizirao, družio se po birtijama. Divan je bio događaj gdje bi se ljudi okupili kod nekoga pred kućom, na dvorištu ili za hladnijeg vremena u kući, te bi svi skupa kratili vrijeme razgovorom. Razgovaralo se o brojnim temama: o poslu, ženama, prošlim vremenima, ljubavnim podvizima, životu općenito. Kozarac je najbolje opisao divane na kojima su govornici stariji ljudi, puni životne mudrosti koji su mlađima tu mudrost prenosili, a oni su ih pažljivo slušali. Kola su bila namijenjena mladićima i djevojkama. Kola su pohodili uglavnom slobodni mladići i djevojke kako bi se mogli upoznavati i družiti. Kolo je prije svega bilo igra, a ne ples. Igralo se najviše nedjeljom u zimskim mjesecima. Prvo se održavalo po kućama, a kasnije na ledinama ispred crkve ili na seoskom drumu. Kolo se nije moglo zamisliti bez glazbe, a neki, poput Reljkovića bili su protiv kola i onoga što se pjeva u njemu. (Rem, Rem, 2009: 93) Dio Slavonaca koji se našao pod oštrom kritikom Kozarca, svoje je vrijeme kratio u birtijama. Birtije su za Kozarca bile najgore mjesto, rasadište nemorala gdje čestiti čovjek nema što raditi. Kozarac je u birtijama opisivao najgori sloj ljudi, koji je vrijeme kratio opijanjem, te su iz toga opijanja proizlazili brojni problemi (tučnjave, ubojstva, rasipanje imetka). Provođenje vremena u birtijama umjesto u poljima jedan je od najvećih razloga propasti Slavonije koju Kozarac opisuje. Birtije su se razvile za vrijeme vojne krajine kada su područja bila natrpana njemačkim oficirima i činovnicima. Nastale su pod njemačkim nazivom *wirtshaus* što znači *bircuz*, odnosno *gostionica*. Različiti slojevi stanovništva pohodili su različite lokale. (Rem, Rem, 2009: 79)

Kozarčeva pripovijetka *Moji ljudi* govori o Marinku, došljaku u jedno Slavonsko selo. U pripovjetki pripovjedač, dječak, opisuje kako su se u tom selu ljudi družili na divanima:

Mi sjedimo. Puno nas je. Cio komšiluk. I ne sjedimo samo mi samo u jednoj kući. U svakoj petoj-šestoj kući ima sabrano komšija. Divane. Posjedamo oko ognjišta u kuhinji i pred zjala peći ili u sobe oko banaka, na sanduke s rubljem i bezom, na visoke krevete s rundavim čebetima. Uživamo u toploti, u razgrijavanju tijela i lica na jari što suklja kroz jala ili probija kroz zelene kaliće i bijeli maz peći. (Kozarac, 1964: 270)

Dječak govori o tome kako Slavonci u njegovom selu rade preko dana pa im druženje dobro dođe kao odmor od rada i odmak od stvarnosti:

Danju su moji ljudi u brigama, razdijeljeni čisto na nekoliko strana, opterećeni ozbiljnošću rada i teretom života. U trzanju su, u umaranju, u laganom onom ubijanju života za život. Tek ih večer sabere. (Kozarac, 1964: 271)

I sanjare onda oni, zamišljaju se i ko plove nekud daleko od svoje sive zemlje i brazda po njoj, od svojih goveda i konja koje jednako vole, tuku i hrane, od usjeva i gnoja i – dalje ... Da, sanjare moji ljudi! ... (Kozarac, 1964: 271)

Pripovijetka *Moji starci* govori o trima starcima (did – Pava, did – Joza i did – Ignja) koji se često sastaju i krata vrijeme pričanjem i sjećanjem na prošlo vrijeme:

Zimu smo svi voljeli. Njih tri i bila su samo zimi kraj ognjišta raspojas govorljiva i raspričana. Ej, pa što si nijesmo onda znali probesjediti, ispričovjediti! I što je vani bilo golije, mrtvije i crnje to je u njima bilo više nagona i volje uskrsavati spominjanjem sjaj mladosti i momaštva svoga, izvijati i raspredati misli o svijetu i životu, upokojivati slutnje srdaca i ublažavati sumnje duša. (Kozarac, 1942: 143)

U pripovijetki *Na selu* opisano je slavonsko selo u očima autora. Autor opisuje kako je uvijek volio iz grada doći na selo, opisuje sve njegove ljepote, sve ono čime ga selo privlači, a među tim stvarima je i seoska društvenost i zajedništvo:

Dalje opet kroz rastvorenu kapiju vidiš u jedno dvorište. Skupilo se pet – šest žena pa divane. Sjele uz malu bašćicu, poispružale nage noge na ogrev blagu suncu i sve jedna drugu pobija.

- Ta nemoj ti mene, ženo boža, učit ... Vid'la sam! ...

- Nisi! ... Nije tako, nego – (Kozarac, 1942: 187)

Ili n. pr. kazuje neko o životu, za zimskim dugih večeri, priče o divanima uz banke, a ti već vidiš kako se to onda po kućama komšije skupe, a žene predu u mraku. A kroz mrak onako istom se čuje „uhm ... de!“, kriomično nutkanje žene ženi ... To kradomice nude se bokarom u kojoj je vino ... A u kuhinji oko ognjišta dotlemladost pripovijeda, štipa se, cjeliva, uz rumeni plamsaj ognja i dremljivo cvijuljenje drva ... (Kozarac, 1942: 190)

Najveći Kozarčev bećar, Đuka Begović, također je u jednom razdoblju svog života, kada je mislio da će se popraviti i izvesti na pravi put, vrijeme kratio na divanima sa starijim ljudima u kući čiča Pane gdje se pričalo o svemu, a Đuka je često znao voditi glavnu riječ:

U Đukinu sokaku skupljaju se ljudi na divan i razgovor pred kućom čiča pane. Tamo je uza ogradu duga hrastova planku za kakovih petnaestero ljudi. Kad ih je više, posjedaju suprot planki na zemlju ili na stazu, na cigle ili čuče. Tako ljeti i dok je ikoliko toplote. Zimi pak uvijek su u kuhinji čič Panine kuće, oko ognjišta. I već jutrom rano naći je tamo koga od komšija gdje s čič Panom – čovjekom od nerada – prisniva štošta. I samo što taj ode već dvojica – trojica dođu. I tako vascijeli dan do mrka mraka. (Kozarac, 1996: 26)

Za razliku od starijih, mlađi su svoj društveni život provodili odlazeći u kolo. Kolo je Kozarac opisao u svojoj pripovijetki *Slavonija*:

I prvo što ćeš čuti, bit će tavor tambure, cik egeda, dud gajdi, a drugo raspojasani glasovi pomame i neobuzdanosti, rođenih u slobodnoj, širokogrudnoj duši. I kad priđeš bliže, vidjet ćeš kako se kolo njiše, noge prepliću, ruke grle, dah se s dahom spaja, pjesma prolama... (Kozarac, 1942: 136)

Pripovijetke *Garavuš*a i *Prelac* koje govore o dvjema djevojkama donose prikaz njihove uzbuđenosti kolom i željom za druženjem i sudjelovanjem u njemu:

A ona? ...Izvuče se kao mačka iz sobe, pa se četveronoške otkrade kroz avliju na sokak, a sokakom na raskrižje. A tamo kolo, divan ... (Kozarac, 1942: 212)

U svetak istom nešto svečanije obučena, gologlava, s pletenicom i zolufima. Na divan dođe. Lako joj. Odmah joj preko puta. Zaigra u kolu i popijeva. (Kozarac, 1942: 219)

Dobar dio Kozarčevih Slavonaca vrijeme je provodilo u birtijama, a kao što je rečeno, takve je Kozarac najmanje podnosio i najviše kritizirao. Već na početku *Slavonske krvi*, u već spominjanoj pripovijetki *Ada*, birtija je najviše kriva za pomutnju razuma mladog Ade i njegovo ubojstvo Pintera:

U birtiji krcato ... Ima ih i iz okolnih sela. Ada sjedne u tamni kut zadimljene krčme i počne piti ... I što je više pio to je žedniji bivo. Dođu i cigani ... Zasviraju. A on poludi, pobjesni ... i stade rasipati dugo i dugo, cijelu godinu ušteđen novac i još više piti. Svi mu se čudili. Poznavali ga kao valjana momka koji zazire od krčme. (Kozarac, 1981: 22)

Birtija je važan čimbenik i u svađi između Mate i Eve u sceni *Raspikuća*. Mata se budi mamuran nakon što provede noć u birtiji, a nakon što se posvađa s Evom i istuče ju, odlazi natrag u birtiju:

Pred zoru nekako vratio se od Samike. Tamo se pilo cijelu noć. Bili i cigani. A gdje je takova šta, tamo on nikad ne manjka. (Kozarac, 1981: 66)

A onda ju ostavi isprebijanu, iskrvarenu i ponesav obuću ode u štalu. Tamo se obuče, pa u krčmu ... (Kozarac, 1981: 70)

I zasvirali još raskalašenije, mamenije i raspuštenije – Mata se uscićao, obezumio, pa rukom samo razbaciva forinte ... (Kozarac, 1981: 71)

Pripovijetka *Gnjili* govori o neradniku Lepi Biriginu. Lepa spava do podneva, po cijele dane ništa ne radi, a ostatak vremena provodi u birtiji:

I onda se zaputi u gostionu. Zaputi se tamo, gdje on skoro već dvadeset godina – kao i tolki drugi – rakijom i vinom liječi u sebi do u kost ukorijenjeno nezadovoljstvo, mlitavost i pustotu. (Kozarac, 1981: 90)

U već spomenutoj pripovijetki *Slavonija*, pripovjedač, nakon što opiše mlade koji se druže u kolu i uživaju u veselju, opisuje i one „druge“ koji ne provode vrijeme na taj način i oni su u manjini:

Ovi su tajinstveni i podmukli te se zavlache i danju i noću kojekuda po gostionama i stalama i stagljevim, pa tamo kartaju, a po kartanju piju. (Kozarac, 1942: 137)

Najveći Kozarčev bećar, Đuka Begović, uglavnom svoje vrijeme provodi u birtiji. Tamo gonjena alkoholom, proradi njegova gnjila, uzavrela krv i on tamo poprimi sve svoje najgore osobine. Za Đukinu opsjednutost birtijama kriva je njegova Begovićeva krv, kao i njegov otac Šima čijim je venama ona također tekla:

Nedjeljama i svecima i kroz cijelu zimu išao danomice ili po selu na razgovore ili po birtijama na pijuckanje, a u doba poklada eno i kerio se. Pa i njega, svog „jedinka“ vodio sa sobom. (Kozarac, 1996: 5)

Obilježen svojom krvlju, Đuka dane provodi u birtiji, rasipajući sav novac koji ima, ne mareći za budućnost:

On natapi kapu na oči, zavrne brk, uzdahne i ne znajući zašto, otputi se u birtiju na vino, razgovor, kartanje... I jede tamo. I smiriva se opojen vinom, zaduben u kečeve. (Kozarac, 1996: 36)

- Pijte... ločite... To je luda, luda nad ludama, moj rođeni čača, Šima je to Begovića sačuvo. A sin mu njegov Đuka, eto rasipa. A zar nema pravo, a? Tko će kasti da nema pravo?... Ima. Imam pravo! – I 'oću, ta zapit ću sve do zadnje krajcare, do zadnjeg, obojka – i još neću biti siroma! Još mi moj život ostaje. A tko je živ, nije sirota. Još litru... još dvi... tri... četir... pet. (Kozarac, 1996: 37)

3.4. Odnos Slavonca prema zemlji i radu

Ne može se pričati o Slavoncu i Slavoniji, a da se pri tome ne spomene rad na zemlji. Slavonac i zemlja ne idu jedno bez drugoga. Slavonac živi od zemlje i za zemlju. Problem slavonske zemlje obrađivan je i prije u slavonskoj književnosti. Sam Reljković zagovarao je povratak zemlji, a velikog zagovaratelja povratku zemlji imamo u Josipu Kozarcu, rođaku i prethodniku Ivana Kozarca. On je, ponajviše u svojim *Mrtvim kapitalima*, prostudirao probleme Slavonije, slavonskog sela i slavonskog čovjeka, te je zaključio da bez zemlje nema ni šokaštva. (Rem, Rem, 2009: 101) Ako se Slavoncu oduzme zemlja, oduzeta mu je i duša. Gospodarski rast Slavonije i samim time, rast Slavonca, vezan je uz zemlju i rad. Slavonac je poznat kao marljiva osoba koja od jutra do mraka radi na svojoj zemlji kako bi sebi i svojoj obitelji osigurao budućnost i kako bi donosio napredak. Kod Kozarca je slika potpuno drukčija. On opisuje propadanje Slavonije, a bijeg Slavonca od zemlje i rada jedan je od ključnih razloga propasti. Slavonci koje on prikazuje daleko su od marljivih radnika i samo gledaju kako bi živjeli bez rada. Njegovi su likovi bezvoljni Šokci koji provode dane u pričanju, pušenju lule i opijanju. Oni su gnjili, duševno i fizički. Provode dane u neradu dok im zemlja propada ili je netko drugi obrađuje. (Bogner, 1987: 11) Njegovi Slavonci žele doći do novca bez rada. Dok drugi rade, njima to ne pada na pamet, već vrijeme provode dangubeći i izrugujući se onima koji i dalje vide spas u radu i zemlji. Naravno, na Kozarca se mora gledati kao na kritičara tadanšnjeg stanja u Slavoniji. Upravo zato on Slavonca prikazuje kao neradnika i rasipnika. Na taj način želi pokazati kako to nije pravi put i kako će Slavonija tako sve više propadati. Treba, stoga, uzeti u obzir kako su Kozarčevi neradnici u službi opominjanja ostalih kako ne bi krenuli tim putem. Nije svaki Slavonac bio takav, bilo je i dalje onih koji su marljivo radili na zemlji u korist napretka i vlastitog rasta. No njih je Kozarac puno manje opisivao, oni mu nisu bili zanimljivi i pomoću njih ne bi uspio ostvariti svoju ulogu kritičara. (Jelčić, 1981: 97 – 98)

Kozarčevi se neradnici mogu pronaći odmah u *Slavonskoj krvi*. Spominjana scena, *Raspikuća*, koja prikazuje svađu Mate i Eve, sadrži primjer pravog neradnika. Dok ostali odlaze raditi u polje, Mata leži u krevetu, iscrpljen od sinoćnjeg ludovanja u birtiji:

I on, Mata, ima dosta toga da poore i zasije, čuo je i toliku koliju prolaziti, brzati, ali pored svega toga, ležao je mirno i spokojno, kao da mu je svejedno. Sve se u selu živo kretalo;

derme su škripale, poklici polijetali i miješali se s kukurijekom pijetlova i gakanjem gusaka, koje gackale po bljuzgavim baračovima duž kolnika, a on, Mata, ni za to nije mario. Ni preznuo se nije, nego je i dalje krmao, drijemao i zijevarao ... (Kozarac, 1981: 66-67)

Pripovijetka *Stara rana* također opisuje jednog neradnika, Stipu. Stipi je postalo mrsko raditi na zemlji te bi on postao lugar kako bi ga svi gledali puni divljenja i poštovanja:

Valjda se neću kroz sav svoj život, od jutra do mraka, mučiti s tom prokletom zemljom, a mogu i bolje živiti. (Kozarac, 1981: 79)

Lugarija to je nešto! . . . Ona donosi novaca, donosi poštovanja, od nje se gospodski živi do smrti! (Kozarac, 1981: 79)

Svakako najveći neradnik koji je proizašao iz Kozarčeva pera je Lepa Birgin. On je lik iz pripovijetke *Gnjili* koja u cijelosti problematizira nerad i lijenost. Lepa je osoba kojoj čak i jutarnje ustajanje predstavlja problem:

Lepa Birgin, visok, koščat čovjek, podbuhla, tmurna lica, već 20 godina oženjen, a bez djece nikako da pomisli na bilo kakav posao, nego danas, ko i jučer, čim se spuznu s postelje otpuhne sumorno, srdito, a onda se stane bijesno otpremati, tako, te je trebalo malo ne pol ure, dok je samo opanke obuo i kajišima obojke opleo. (Kozarac, 1981: 83)

Nikad da se ustao potpuno vedar i prožet voljom, željom, a kamo li sa strašću za bilo kakav posao, nego uvijek ovako, bez volje i snage, gnjil, truo. (Kozarac, 1981: 83)

Osim što mu ne pada na pamet nikakav posao, Lepa se uz to još i izruguje s ostalima koji rade. Pa se tako javlja primjer gdje se ruga svom susjedu Švabi koji nešto prekapa u bašči:

- A... ovaj, ti mudrino, pa šta ti to? – upita dalje Lepa osmjekujući se podrugljivo.

- Pa – prikapam ...

- Em... sveca mu, pa vidim da prikapaš, vald' nisam čorav ... Al' u što će ti tako duboko? – izbaci ne baš ljutito, ali ipak nešto življe.

- Pa za gra'... krompire ...

- A! ... I za „grinzajk“ špinat... a? ... A ja mislio, leglo ti švapsko, raku sebi kopaš!
(Kozarac, 1981: 84)

Lepa u svome neradu ne vidi nikakav problem. Smatra sebe boljim od drugih te misli kako on ne mora raditi. Kada mu žena prigovara zbog nerada, on joj upravo to i govori:

- Nego? Da radim? Hm! – promrmlja, a onda prekidano nastavi: - Ne živim ja zato da sebe ubijam prije reda. Naradit ću se dok sam živ. Radit ću kad mi dođe volja ... A samo luda jašila bi pored konja na magarcu ... Da! kad mi dođe radit ću ... Mojih dvanaest jutara zemlje vridno me ranit i doranit. A, što kazo niki, sad baš ni nema poslova. A kad bude... t'... ima nadničara – dovrši bezbrižno, mrtvim glasom. (Kozarac, 1981: 87)

Odnos prema zemlji problematizira i pripovijetka *Slavonija* gdje se spominje prodavanje zemlje zato što je novac bolji od rada na zemlji:

- E, mora se – brane se onda. – Treba novac ... A on je i bolji od zemlje ... Nju tuče led, magla, ubija povodanj. A novac – uvijek je jednak. A puno daju; više nego vrijedi. A onda – zemlja je samo zemlja, a novac je – zlato ... (Kozarac, 1942: 133)

Pripovijetka *Govre* u kritiziranju nerada ide toliko daleko da prikazuje lik Ace koji je saznao da ga žena vara sa slugom, ali on ga ne želi otjerati zato što bi onda sam morao raditi:

A ovaj ..., i da ga oteram. 'Ko će raditi onda? – 'Di sam ja pristo za poso! – Uh – tko bi to zno ... Tko bi se mogao snaći u tom! (Kozarac, 1942: 161)

Bogomoljka govori o ženi koja se u mladosti bavila prostitucijom. Kada bi joj muž prigovarao zbog toga, ona bi ga vrlo brzo smirila ukazujući mu na to da bez toga ne bi mogli živjeti, s obzirom da nijedno nema volju za radom:

- Ludov si mi ti, Franja ... Tikva si, znaš ... Šta 'š ti, materin sine, ako li se ja ostavim toga, a? – Šta 'š, govori? – O's radit? Čime, na čemu? 'Di je u te volje za poso! ... Ko i u me ... (Kozarac, 1942: 173)

U romanu *Đuka Begović*, lik neradnika može se pronaći u Đukinu ocu Šimi:

A otac Šima, krupan, crvenolik, ali lijen, gnjio, odan piću. Radio je samo toliko koliko je baš nužno bilo. A i to eno nije radio sam. Naimao je nadničare, zamobivao komšije. (Kozarac, 1996: 5)

Takav odnos prema radu prenosio je Šima i na svog jedinca, Đuku:

Otac ga nije silio. Pače! Priučio ga na to. I kad bi se kadikad Đuka s najvećim zanimanjem i dobrom voljom zadao u kakov posao i znoj mu pocurio, zabrinuo bi se Šima...

- Nije sile! – govorio mu. – Okani... pusti... Ima Šima novaca za nadničare, pa čemu da se ti mučiš... Poživit ćeš se... ohoj! i naradit ćeš se. I nemoj, dok ne moraš! (Kozarac, 1996: 7)

Đuka uz takav odgoj nikada nije pokazivao pretjeranu želju za radom, ali Đuku se ne može svrstati u kategoriju do sada opisanih neradnika. Đuka često kritizira ljude koji cijeli život provode u nekom poslu, a ne znaju živjeti. Kritizira Šokce općenito govoreći kako su ljudi koji nisu stvoreni za rad. Međutim, Đuka nije pravi primjer neradnika, Đuka želi raditi, ali ne iz nužde i pod pritiskom, on želi raditi onda kada mu se to sviđa i prohtije (Nemec, 1996: 9):

Raditi, do krvava se znoja izmoriti – mislio je on – htio bi drage volje, ali ne pod pritiskom, ne iz nužde, nego – jer bi se njemu tako prohtjelo i svidjelo, jer bi sam u duši zaželio tako. (Kozarac, 1996: 30)

Vidi mu se: on hoće drumom, a oni oko njega tiskaju ga u jarak; on hoće jarkom, a ti drugi vuku ga na drum. Njive pak, polja, ravni kraj te sjajne plodne zemlje uokrug pa poljski rad, vidio je, nije za ljude kakav je on. On nije za zemlju za žulj i znoj.

- Gdi smo mi, Šokci, za zemlju stvoreni? – znao je on kazivati i na divanu kod čič Pane. – Mi smo čeljad vilenjačka, bajajuća, 'hola. Mi smo ko leptiri. Malo više sunca – sagaraš, malo više kiše – crkaš. I samo bi od ruže do ruže. (Kozarac, 1996: 33-34)

Đuku ne možemo nazvati neradnikom jer na nekim mjestima u romanu Đuka radi više od bilo kojeg drugog lika koji je proizašao iz Kozarčeva pera. Đuka radi zato što ne želi biti kao ostali. Želi pokazati da se promjenio nakon odslužene kazne zbog ubojstva oca. Želi zadiviti ostale te počinje raditi kao nikad u životu. Želi se dokazati svima ostalima:

- A sad na posao! – trglo se u njemu. I odmah – nekom žurbom i kao u nesvjesnoj bojazni da bi se možda izmijenio, izgubio volju – pohitao je zapregnuti konje.

Odvezao se na stan. Tamo je popravio ogradu, pročistio kućicu, okljaštio suvar sa šljiva i sasjekao mladice oko njih. (Kozarac, 1996: 21)

Đuka je Begović otada pregnuo udvostručeno. Laćao se svakakova posla. Od jutra do večeri samo je radio i radio. Radio je kao da neće dospjeti; kao da će mu smrt život prekinuti. (Kozarac, 1996: 21)

Prvi je sve poorao i zasijao i drva si navezao i dvoje svinja uzeo toviti i još povrh toga vozio trgovcima dužice iz šuma i trupine golemih hrastova sa željezničke stanice. I dospio je još sam skuhati, postelju namjestiti i razmjestiti, sobu izmesti. (Kozarac, 1996: 22-23)

Đuka je radio dok ne bi primjetio da postaje kao ostali. Kada bi se to dogodilo u njemu bi proradila njegova krv, ostavljao bi se posla, te bi opet krenuo s opijanjem i rasipanjem. Napoljetku, zemlju je prodao, novac je zapio, da bi na kraju postao čoban kod svog susjeda Andre Mijaljeva.

Marljivi Slavonci, kao što je već rečeno, nisu bili likovi kojima se Kozarac često bavio. Ali ipak valja spomenuti Marinka, lika iz pripovijetke *Moji ljudi*, pomoću kojega Kozarac želi pokazati kako se treba vratiti zemlji i radu. Kozarac prikazuje Marinka kao vrlo marljivog čovjeka, ali i čovjeka koji će drugima ukazivati na potrebe rada:

On je odmah začeo zalaziti među ljude, tražiti u njih nadnice za sebe i za ženu. Moji ljudi začudo nisu ga odbijali. On je polazio s mojim ljudima na oranja, na košnju, na sad, na okapanja i zagrtanja kukuruza. Žena je znala mu pomagati po sokaku, prati rublje, tucati konoplju i kudelj i nadničiti pri poljskim radovima. (Kozarac, 1964: 269)

- Mi koji zemlju radimo, mi se puno savijamo. Naučni smo to imoramo to radi zemlje. Ona se ne da drugačije raditi. Njoj se mora čovjek pokloniti. E, al šta vi još radite. Vi kojemu god bilježniku ili oblasniku ili trgovcu dođete – odmah se i savijete. Ne, to ne. Zemlji se poklonite, pred njom se savijete jer vas ona drži, a onima - - oni, pred vama se oni imaju sagnuti. (Kozarac, 1964: 272)

3.5. Slavonac i religija

Religija je u životu Slavonca predstavljala vrlo važan čimbenik. Katolička tradicija vezana uz Slavonaca seže još u doba turske vlasti u Bosni. Katolici za vrijeme turske vladavine Bosnom nazivali su se Šokci, a budući da su bosanski Šokci naseljavali Slavoniju, donijeli su sa sobom i katoličku tradiciju. (Rem, Rem, 2009: 11) Slavonija koju opisuje Ivan Kozarac ima vrlo jaku katoličku tradiciju koja se može pronaći u mnogim njegovim djelima. Prikazani su različiti elementi religije i pobožnosti koji često odudaraju od strogo propisanih pa se tu može govoriti o pučkoj religiji, odnosno o pučkoj pobožnosti. Obilježja ovakvog izvaninstitucionalnog slavljenja Boga i vjere su tradicionalnost, konzervativnost, mističnost, neznanstvenost, ezoteričnost, imaginarnost, intuitivnost, alegoričnost i slično, te ih se može pronaći na različitim mjestima u Kozarčevom opusu. (Šundalić, 1996: 78-79) Manifestiranje ovih obilježja događa se kroz slavljenje pučkih blagdana, proslave svetaca mjesnih zaštitnika, pobožne skupove, svečane procesije, hodočašća, pogrebe, zavjetovanja, čudesna uslišanja i slično. (Jukić, 1988: 72-81) U Kozarčevom se opusu mogu pronaći razni elementi vezani uz religiju i pobožnost. Može ih se pronaći u samom pozdravljanju (*hvaljen Isus*), u spominjanju molitve na različitim mjestima, štovanju svetih slika i kipova, reakciji Slavonaca kada čuju crkvena zvona, prikazu proštenja u *Đuki Begoviću*. Također, može se pronaći gdje su u djelima dotaknute teme pitanja duše, životne patnje, traženja utjehe, odnosa prema župniku, lažne pobožnosti. Tako se mogu pronaći Slavonci koji su živjeli vjeru, bili u strahu od Boga i trudili se uvijek mu ugađati. S druge strane, mogu se pronaći i likovi koji su živjeli u lažnoj pobožnosti, samo kako bi sebe mogli boljima predstaviti pred drugima. Također, tu si i likovi koji religiju i pobožnost preispituju i kojima ona ne znači mnogo u životu.

Katolička tradicija Slavonca može se vidjeti prilikom pozdravljanja likova u Kozarčevim djelima. Likovi se prilikom susreta pozdravljaju tako da jedna osoba izgovara *hvaljen Isus* (zbog izvornosti često se piše kao *falj'n Is's*), a druga odgovara *uvijek hvaljen*. Ovaj je pozdrav karakterističan za slavonsko selo, a može ga se čuti i danas. Ovdje je izdvojen primjer iz pripovijetke *U mrak*, gdje se Ola i Ilja sretnu i pozdravljaju:

- *Falj'n Is's, Olo – rekne Ilja pri susretu.*

- *Uvik – odgovorila Ola. (Kozarac, 1942: 121)*

Isti pozdrav može se pronaći i u Đuki Begoviću prilikom dolaska babe Mare kod Đuke u kuću:

- Falj'n Is's, Đuko! – pozdravi ga

- Uvik faljen! – promrmlja on i namrkne se. (Kozarac, 1996: 19)

Drugi važan element u kojem se očituje katolička tradicija jest molitva. Molitvom Slavonci pokazuju strahopoštovanje prema Bogu, a čest je i motiv molitve prilikom zvonjave crkvenog zvona. Ovaj običaj prisutan je i danas na slavonskom selu.

Primjer molitve u pripovijetki *Govore*:

A on poče i opet hotkati, razbacivati ruke i najednoč počne se krstiti ...

- Oslobodi nas, Gospode Veliki, kuge i pakla na ovome svitu! (Kozarac, 1942: 157)

U pripovijetki *Bogomoljka* može se pronaći prikaz starice koja sjedi na trijemu s krunicom u rukama:

Još prije sutona sjela je ona tu, na trijemu. I odmah se našla u drijemu, polu-snu. S prekrštenih prstiju spuzle se u krilo brojanice s mjedenim križićem i medaljama gospa od Loreta, Juda i Aljmaša. (Kozarac, 1942: 169)

I čim joj, pa gdje bila, grč tuposti okuje mozak, glava otešča kao olovnata, mrzovolja je i grižnja napopanu – svagda se prihvati brojanica i molitve, i mir joj odmah zasja s lica. (Kozarac, 1942: 174)

Spomen molitve ima i u *Đuki Begoviću*:

Mislite da ne znam da me varate. I joj, znam ja i te kako! Al evo, puštam vam; barem ćete se u doba starosti i kajanja morati i mene sjetiti s jednim očenašem... (Kozarac, 1996:

38)

Primjere molitve potaknute crkvenim zvonom može se pronaći u pripovijetkama *U nagonu* i *Moji ljudi*:

I tek kad su od sela, slatki. sa svoje tankoće i srebrenosti, cinkaji večernjega zvona zabrujali – trgla se ona i uzela moliti. I molila je, molila, ali – prvi put u životu – nije joj uspjelo molitvu dovršiti; jer se uvijek nenako smutila i onda je počimala iz nova. (Kozarac, 1981: 54)

Biva, mirna večer, čujemo izvana staro zvono otkucava pozdravljenje, cinka tihi i spokojnu priču na uha djece, baca novu iskrupobožnosti i vjere u nejasno i nepoznato, provlači novu nit kroz mladenačka srca. I meni tako. Znam... I usne mnoge trza taj glas zvona pa šapću napamet naučene riječi molitve, makinalno, bez čuvstva i uzbuđenja. (Kozarac, 1964: 272)

Za religijski život Slavonca vrlo je važan bio odlazak u crkvu. U crkvi su Slavonci bili bliže Bogu, te su tamo odlazili iskazivati svoje poštovanje Bogu i ostalim svecima. Crkvu, kao važan religijski čimbenik, Kozarac spominje u mnogim svojim djelima.

U pripovjetki *Moji starci*, jedan od staraca, did - Ignja, bio je izuzetno pobožan i često je pohodio crkvu:

Did-Ignja pak, kako mu već u krvi iz doba zvonarije, ide svako jutro u crkvu, a nedjeljom i svetkom i na propovijed. Tamo kleca u zadnju klupu, mrko se ogledava i na glas moli. Kad zapazi da gdjevoja svijeća nepravilno izgara ili se utrne, ide pobožno sagnute glave do svijećnjaka i redi. Novčiž „lemozine“ ne baca prije u škrabicu, dok ga ne poljubi s obadvije strane. Kad ide iz crkve tura cijelu ruku u svetu vodu, kvasi čelo njome, križa se i izlazi uz naprezane glasne uzdisaje. (Kozarac, 1942: 141)

Pripovijetka *Bogomoljka* govori o starici koja je živjela razvratnim životom u mladosti pa se pod stare dane pokajala i pronašla smisao u vjeri i crkvi:

Životom joj postao: put između kuće i crkvene klupe. (Kozarac, 1942: 174)

Crkva se spominje i u *Đuki Begoviću*. Svog jedinca Đuku, vodio je Šima još kao dijete u crkvu kako bi svima pokazao da je Đuka čestito dijete. Na ovom primjeru može se vidjeti koliko je crkva bila važna Slavoncu. Šima, koji je bio daleko od dobre osobe, kroz kojega je tekla gnjila krv, uvijek je išao u crkvu i bojao se vjere:

I vodio ga eno svecima i nedjeljama još i u crkvu, u prvu klupu s lijeva u kojoj, po njegovu, bilo njegovo mjesto jer on je po imućstvu i općinskom vijećništvu svakako među prvima u selu. (Kozarac, 1996: 6)

Važnost crkve u životu Slavonca može se vidjeti i na primjeru Đukinog odlaska u crkvu mnogo godina kasnije. Đuka, kojemu vjera nije predstavljala previše toga u životu, ipak je naumio otići u crkvu. Znao je koliko je zla napravio i pomislio je kako bi ga odlazak u crkvu i život u vjeri mogao izvući iz svega. Smatrao je kako bi mogao dobiti oprost:

U te dane još nešto došlo... Uzeo kraj crkve prolaziti. Sve po nekoliko puta na dan. Kao da bi htio u nju, a neda mu se, neda... I sve ga nešto u njemu na Boga podsjeća, opominje ga na moć njegovu. Jer čemu su crkve ako nisu za utjehe željne?! Ali kad je on bio u njoj? Kad se vjenčao, onda. Odonda ne. A sav je odavna potreban utjehe i umira, željan spokojsva i pouzdanja. (Kozarac, 1996: 55)

Religioznost Slavonaca očituje se i u štovanju različitih svetaca. U prvom planu štovani su Bog, Isus i Djevica Marija, ali osim njih štovani su i razni drugi katolički sveci.

Tako se u *Đuki Begoviću* javlja spomen sv. Đure koji je bio svetac obitelji Begović:

Pri ulazu i izlazu lijeno je zamakao ruku u škropionicu, škropio njega i sebe svetom vodom, turao mu krajcare u ruke i dizao ga da ih spusti u lemozinjak kod kipa sv. Đure i napućivao ozbiljna lica da poljubi hladno kameno podnožje kipa. (Kozarac, 1996: 6-7)

Đuka ugleda i onaj stari kip svog sveca, sv. Đure. Sjeti se kako ga otac šima dizao k njemu, a on spuštao krajcare koje je poljubio s obje strane. Sjeti se i kako je cjelivao kameno hladno podnožje kipa i slušao, s nekim trepetom u srcu, vječno mamurni glas oca Šime kako njime zašaptiva:

- *Pomozi, Bože i sv.Đuro, mom jedinku, tvom imenjaku da... u dobru poživim...
Blagoslovi, Isuse! Isuse! Blagoslovi, Gospo!...* (Kozarac, 1996: 56)

Osim sv. Đure, u romanu se spominju još neki sveci i slike koji su bili važni obitelji Begović:

To sjećanje nagnalo bi Đuku da baci pogled i na nasive duvarove sobe. Tamo vise već trideset godina iste slike na staklu. Majka Božija, sv. Đurađ i Šimun, Posljednja večera i sv. Grob. Eto te slike je njegov čača Šima češće dnevno pogledavao i pritom ispuštao neke uzdahe pod silu da to Đuka nikako još ni danas ne može razumjeti. (Kozarac, 1996: 50)

Važnost svetaca može se vidjeti i u pripovijetki *Nagovještaj snaš Klare Puzderkine*, na primjeru gdje žene savjetuju Klaru koje ime dati svome još nerođenom dijjetu:

-*Uzmi Marija. To je najbolje. Majka će je božja zaštićivati ... - kazivala je snaši-Klari baba Jozija Klarića, koja je tvrdila da će poroditi žensko.*

-*Nadi ti Barbara – to je ime velike mučenice ... Katica okrsti, to je lipo ... Eva to bi valjalo ... Prva je to žena bila – svjetovale snašu-Klaru sve one, koje su predmnijevale da će žensko ugledati svijet.*

- *Kako 'oćeš, ali Ilija to je svetac nad svecima, puca gromovima ... Ili, čuj, Đurađ, što proliće lipo donosi ... Ivan Zlatousti, Klara, da ti i ditetu zlatna usta budu.* (Kozarac, 1942: 262)

Religijski elementi najbolje su prikazani na primjeru proštenja u *Đuki Begoviću*. Proštenje je hodočašće na koje su ljudi odlazili kako bi se pokajali, dobili oprost grijeha i kako bi ugodili Bogu. Na proštenje je pošao i sam Đuka, nadajući se da će mu tako biti oprošteni grijesi:

- *A da se ti, Đuka Begoviću, pokaješ, a? Na proštenje da pođeš, šta?*

- *Možda Bog sve to još popravi. Jer, znaš, ipak, Đuka, ti nevaljalo čeljade, Bog je – Bog! – I svašta bi se moglo dogoditi. Samo se skruši, poljubi zemlju, izmoli, daruj crkve! Pokaj se samo, 'ajduče! Majka Božja tebe će zagovoriti, vidjet ćeš!* (Kozarac, 1996: 59)

- Popustit će nebo i joj – pouzdava se. – Kad sve to vidi – smilovat će se! Kazat će lipo: e, ovaj Đuka Begović, sin onog nesretnjaka Šime, iako je bećar i 'ulja, iako je rasulović i razmetljivac i pusta'ija, i čo'ek je on! Gle ga, viš što taj posnaša u slavu božiju! Nije on ko njegov ćaća Šima. Vridi oprost, vridi... (Kozarac, 1996: 61)

Od proštenja su ljudi očekivali oprost grijeha, ali i uslišenje različitih molbi. Vjerovali su u moć Gospe Aljmaške koja će im sve to omogućiti. Ljudi koji nisu pohodili proštenje, slali su svoje molbe po drugim ljudima:

- Kokoši mi, ženo božja – kaže baba Klara – neće da nose. Evo ponesi zato – veli – ova jaja. Daj i' blagoslovit svetom vodom i u Gospe izmoli milost. Izmoli da nesu.

- Imam te dičurlije strina! – teogotno šapuće Polka. – Uvrh su mi glave!... Zato eto ti svića, evo tkiva što ga curom još sam tkala dok još nisam radala. Sve to prikaži dragoj Gospi na dar. I smirno, strin Ivko, najsmirnije, kakogod lipše možeš i znaš izmoli i domoli uslišanje! Izmoli – sunce će me ogrijati – veli Polka. (Kozarac, 1996: 62)

Neke te neke opet daju prazne bočice rodovima i poznatima da im s Gospina bunara donesu vode koja je sveta i ljekovita, pomoć u svim bolestima.

- Natoči – kažu takove – i u crkvu pod misu ponesi.. I tamo neka bude blagoslovljena. Dvostruki blagoslov više vridi! (Kozarac, 1996: 63)

Na proštenje se išlo pješice, a sama bi procesija krenula ispred crkve gdje bi uvijek jedna osoba išla ispred svih noseći križ. U romanu se opisuje put procesije. Autor napominje kako je sve bilo formalno dok su bili u selu, cijela procesija bi molila u glas. Kada bi izašli iz sela, svi bi se opustili i prestali moliti. Neki bi čak i ogovarali druge, a na kraju su čak ušli u vlak i dio puta prošli željeznicom:

I krene se... Pred crkvom svijet u skupinama. Oko sviju bijele se torbe raćanke pune puncate mesa i tjestenine s mnogom flašom vina i rakije. Muškarci imaju i kožnate torbe o ramenu. U crkvi ih također dosta. Tamo se govori potpuna služba božija... Svršava se i ona... Narod izlazi... Tuna Ilijin, riđokosi starac, proštenjar sviju proštenja, izlazi s ovelikim drvenim krstom. On ga svagda nosi na čelu povorke. (Kozarac, 1996: 64)

Ovako vodom posvećeni vrstaju se u nejednake redove i prolaze s krstom i župnikom na čelu uz brojne pratioc te glasno zapijevanje litanija i podignutu prošinu. Zazovi litanijski

jedva se čuju... Čita ih kao obično, djevojče. Ali zato odgovori bruje, čisto šume u visokim glasovima... (Kozarac, 1996: 65)

- Zašto mi ne bi željeznicom, čič Tunjo? – obraćaju se na čič Tunju Ilijina.

- Ne, ne. 'Ko j' to vidio! Kakvo je to proštenje! Gdi je tu pokora! Treba to nogom! – odgovara on. Međutim žene ne popuštaju. (Kozarac, 1996: 66)

Već na primjeru proštenja, na koje su mnogi išli samo kako bi jeli, pili i veselili se, te nisu prezali od toga da se povezu vlakom umjesto da hodaju, može se vidjeti kako kod Slavonca postoji i oblik lažne pobožnosti. Mnogi su naočigled živjeli i prakticirali vjeru, ali bili su daleko od pravih vjernika. Na nekim mjestima Kozarac problematizira takav odnos prema vjeri, te je lažna pobožnost također jedan od razloga propadanja morala kod Kozarčevog Slavonca.

Primjer takvog ponašanja dobro se vidi u pripovijetki *Bratimke*. Pripovijetka govori o ženama koje idu u crkvu, a na putu do crkve ogovaraju i razgovaraju o svojoj razvratnoj mladosti, taj razgovor nastavljaju čak i u crkvi:

I tamo, u predvorju – već vidim – nasumce će turiti šaku u škropionicu, okvasit lice, križati se i opet, ući u klupu i, udarajući usnom o usnu laptavo šaptati molitve, prevrtati očima i guliti goljeni ... A kad im dosadi molitva sašaptati će si koju zgodu iz mladosti, uzdahnuti duboko, istinski i ponoviti:

- Da ... da ... o – ondak ... Dragoc ... Lipost je bila, sama lipost ... živ život - - - (Kozarac, 1942: 126)

Primjer takvih žena javlja se i u Đuki Begoviću, gdje ih Đuka zapazi kada dođe u crkvu:

- Bratimke! Hm... - pane mu na um. I prepoznaje sve te seoske starice što dnevno u crkvu zalaze i mole.

- Eto!... A kakve su bile! Fuj! – javi se u njemu. Spominje se odmah i prošlosti pojedinih. Dvije trećine bile su za mladosti i snage – svačije, utirale su plod utroba, davale se za novac, za marame, za – slatkiše. To im on ne može da zaboravi. (Kozarac, 1996: 57)

Lažnu pobožnost pokazuje i Đukin susjed, Blaž Ivankov:

Pred oči mu dolazi i Blaža Ivankov. To je onaj što krade drva, guske, snopove požnjevena žita s polja, kukuruz s njive – i svaki dan ide u crkvu, za procesija nosi nad župnikovom glavom s drugom dvojicom takozvano „nebo“, a za večernjica i zornica zvoni sa zvonarom na tornju. U crkvi uvijek kleči i svake mu hlače izlizane na koljenima! – Treba živjeti u stvari pred Bogom – kaže taj Blaž i hvali se upravo čovjek s ono izlizanih hlača.
(Kozarac, 1996: 35)

Đuka Begović, roman koji je najveća Kozarčeva kritika slavonskom selu i Slavoncu, na nekim mjestima kritizira kroz lik Đuke i samu religiju i vjeru. Roman kroz lik Đuke kritizira tadašnje svećenike zbog odmaka od života po propisanim pravilima. Đuka želi živjeti po svome (izuzev epizode kada je mislio da će se spasiti proštenjem) i smatra da mu u životu nisu potrebni svećenici koje bi slušao:

S neba pa u rebra i najgrdom riči – i još ću vas u ruku poljubiti. Ali „paroku“ našem – primerice da kažem – njemu ni ora' iz ruke primio ne bi, kao ni rič njegovu. Take slatke i šećerne ljude ne trpim. I ne trpite ih! (Kozarac, 1996: 32)

„Koji se hvališ zakonom, a prijestupom zakona sramotiš Boga“ – pomislio je odmah na seoskog popa, župnika – i samo je ispustio knjigu na prorovan pod do sebe.

- Eto!... on!... doumljivao. Gospodin „parok“ ! Kaki mi je to čo'ek? Iz te knjige on uči nas, svit. On uči nas – misto sebe! (Kozarac, 1996: 40)

Ne vidi on toga župnika samo kao svećenika. On vidi: čovjek je to kao i drugi ljudi. Ili baš i nije kao drugi?! Bit će da i nije. Kakovih je tu stvari, kakovih zgoda, kakovih djela! Kakovih prljavština! Đuka ih na pamet znade. Kao očenaš!... Eno, dolazi mu, spominje se Janje Ižikove, Kaje Nedića, Marte Kadića, cure Martinke, kćeri crkvenog tutora! (Kozarac, 1996: 57-58)

O vjeri se govori u pripovijetki *Moji ljudi*. Marinko, došljak u selo, za sebe kaže da je nevjernik i da ne vjeruje čak ni istini, također govori ljudima kako bi i oni trebali tako razmišljati:

Marinko se smije, Marinku je to smiješno. On nam i govori odmah o dizanju i padanju tog vjerskog osjećanja u nas, o gluposti psovanja i rušenja boga i svetaca. Za sebe veli: ni u šta ne vjeruje i ne psuje gadnih psovaka. On ne vjeruje ni istini, jer istini ne treba tek vjeru poklanjati. (Kozarac, 1964: 273)

Marinko je ljudima govorio kako su sami sebi najvažniji i da se tako moraju i ponašati, te se ljudi sve više odmiču od vjere i crkve:

- Čovjek si mora sam pomoći ... Čovjek mora čovjeku pomagati – govore sada kad ih se pita zašto ne polaze crkvu, zašto ne mole. Jer, spomenuti je, oni se i ne križaju kao prije, ne paze na zvono pozdravljenja, ne uzdišu kao negda: „Pomozi, bože“. (Kozarac, 1964: 278)

4. Zaključak

Proučavajući Kozarčeva Slavonca valja imati na umu kako on želi ukazati na moralno i gospodarsko propadanje Slavonije i upravo u njezinim ljudima vidi glavne krivce za to. Krivac za propadanje jest Slavonac koji se nalazi na prijelazu iz staroga u novo, koji se odmaknuo od staroga načina života i koji vođen krvlju srlja u propast. Zbog toga su Kozarčevi Slavonci prikazani uglavnom u negativnom svjetlu. Prikazani su kao neradnici i pijanci koji dane provode u birtiji umjesto da se posvete radu na zemlji koja je ogromno bogatstvo. Prikazani su kao ljudi kojima je moral novca na prvom mjestu i spremni su učiniti sve kako bi došli do novca bez rada, pa makar to naškodilo i njihovim bližnjima. Prikazani su kao preljubnici kojima institucija braka ništa ne znači i ne osjećaju nikakvu grižnju savjesti dok varaju svoje muževe i žene. Prikazani su kao ljudi kojima je vjera važna u životu, ali opet su u stanju biti licemjerni i živjeti protiv nje. Ima, doduše, i kod njegovih Slavonaca još dobrih stvari. Nisu svi toliko loši. Mogu se tako pronaći i Slavonci kojima ljubav još nešto znači, koji vole svoje žene i djecu, koji hoće raditi i koji i dalje žive vjeru onako kako treba. Ali takvi Slavonci nisu se našli u prvom planu. Slavonci koje on želi staviti u prvi plan gonjeni su svojom krvlju koja im ruši moral i tjera ih na sve ono najgore. To su rasipnik Đuka Begović, neradnik Lepa Birigin u pripovijetki *Gnjili*, Mata koji tuče Evu u pripovijetki *Raspikuća*, Stipa Zvonarev u pripovijetki *Stara rana*, sve žene koje su posegnule za prositiucijom kako ne bi morale raditi, svi muževi koji su varali svoje žene, svi likovi koji su živjeli lažnu pobožnost i svi ostali likovi koji su živjeli protiv društveno prihvatljivih moralnih načela. Oni su krivci za propadanja Slavonije i urušavanje dotadašnjeg morala. Oni stoje tu, sa svim svojim lošim osobinama, kao opomena da tako ne treba živjeti i da se nešto mora promijeniti.

5. Literatura

5.1. Popis izvora

Kosor, Josip; Kozarac, Ivan. 1964. *Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga br. 79*. Zagreb: Zora.

Kozarac, Ivan. 1996. *Đuka Begović*. Zagreb: SysPrint.

Kozarac, Ivan. 1981. *Slavonska krv*. Vinkovci: Društvo književnika hrvatske, sekcija za Slavoniju i Baranju.

Kozarac, Ivan. 1942. *Izabrana djela*. Zagreb: Suvremena biblioteka.

5.2. Popis literature

Bogner, Ivo. 1987. *Književni prikazi*. Osijek: Sveučilište u Osijeku – Pedagoški fakultet.

Bogner, Josip. 1994. *Slavonske teme*. Vinkovci: Slavonica.

Bogner-Šaban, Antonija. 1996. *Dramaturške i izvedbene preobrazbe „Đuke Begovića“ Ivana Kozarca*. 1. dani Josipa i Ivana Kozarca, zbornik radova okrugloga stola Ivan Kozarac u hrvatskoj književnosti, 5-7. listopada 1995. Vinkovci: Privlačica.

Jelčić, Dubravko. 1981. *Riječ umjesto pogovora*. [u: Kozarac, Ivan. 1981. *Slavonska krv*. Vinkovci: Društvo književnika hrvatske, sekcija za Slavoniju i Baranju].

Jukić, Jakov. 1988. *Povratak svetoga – rasprava o pučkoj religiji*. Split: Crkva u svijetu.

Kovačić, Ivan Goran. 1946. *Eseji i ocjene*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.

Nemec, Krešimir. 1996. *Roman „Đuka Begović“ Ivana Kozarca, predgovor*. [u: Kozarac, Ivan. 1996. *Đuka Begović*. Zagreb: SysPrint].

Nemec, Krešimir. Još o Đuki Begoviću. *Nova Croatica*, Zagreb, VI (2012) 6, 287 – 293.

Rem, Goran; Rem, Vladimir. 2009. *Šokci u povijesti, kulturi i književnosti*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku – Filozofski fakultet u Osijeku.

Sablić Tomić, Helena. 2005. *Slavonska krv uz među devetnaestoga i dvadesetoga stoljeća*. [u: Kozarac, Ivan; Kozarac, Josip. 2005. *Slavonska krv – izbor iz djela*. Zagreb: Znanje].

Šljivarić, Aleksandar. 1942. *Ivan Kozarac*. [u: Kosor, Josip; Kozarac, Ivan. 1964. Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga br. 79. Zagreb: Zora].

Šundalić, Antun. 1996. *Elementi pučke pobožnosti u „Đuki Begoviću“ Ivana Kozarca*. 1. dani Josipa i Ivana Kozarca, zbornik radova okrugloga stola Ivan Kozarac u hrvatskoj književnosti, 5-7. listopada 1995. Vinkovci: Privlačica.

Švagelj, Dionizije. 1975. *Slavonske kniževne komunikacije*. Osijek: VEZ.